

MISIR

ÜLKE KÜNYESİ

<i>Resmî Adı</i>	Mısır Arap Cumhuriyeti
<i>Resmî Dil(ler)</i>	Arapça
<i>Yönetim Biçimi</i>	Cumhuriyet
<i>Başkenti</i>	Kahire
<i>Nüfusu¹</i>	80.721.874
<i>Yüz Ölçümü</i>	1.002.450 km ²
<i>GSYİH¹</i>	262, 8 milyar \$
<i>Kişi Başına Milli Gelir (sagp) ¹</i>	6450 ABD \$
<i>İnsanî Gelişmişlik Sıralaması²</i>	112
<i>The Economist Demokrasi Sıralaması</i>	109 (hibrid rejim)
<i>Freedom House Özgürlük Notu</i>	Kısmen Özgür

Sagp: Satın Alma Gücü Paritesi

¹*Kaynak*: Dünya Bankası (2012)

²*Kaynak*: BM Kalkınma Programı

Mısır: Demokratikleşme Yolunda İki Adım İleri Bir Adım Geri¹

Konur Alp Koçak*

Özet

Siyasî baskılar ve sosyo-ekonomik geri kalmışlığın tahammül edilemez bir noktaya ulaşmasıyla, Tunus'taki Yasemin Devriminden ilham alan Mısır halkı, Ocak 2011'de Hüsnü Mübarek karşıtı bir ayaklanmaya girişmişti. Geniş bir kitlenin desteğini alan ayaklanma, rejimin silâha başvurmasıyla daha da yayılmıştı. Uzun süren bir mücadele neticesinde Mübarek görevini bırakmış ve Mısır köklü bir yeniden yapılanma dönemine girmişti. Bu süreç, Müslüman Kardeşler'in iktidara gelmesi ve radikal İslamcı Seleflerin önemli bir güç olarak ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştı. Bu iki siyasî grubun liderliğinde yapılan yeni Anayasa, ülkedeki liberal ve sol kesimlerden ciddi tepki çekmişti. En nihayet, 3 Temmuz 2013'te askerî bir darbe ile Müslüman Kardeşler yönetimi devrilmiş, lideri olan Muhammed Mursi ve diğer üst düzey yetkililer tutuklanmıştı. Bu makalede, Mısır'da yaşanan devrim ve askerî darbe arasında yaşanan gelgitli dönem incelenmektedir.

Anahtar kelimeler: 25 Ocak Devrimi, Hüsnü Mübarek, Müslüman Kardeşler, Muhammed Mursi

Abstract

When the political pressure and the socio-economic conditions reached at an intolerable degree, inspired by the Tunisian Revolution, Egyptians started a popular uprising against Hosni Mubarak. The more the regime resorted to heavy-handed attempts to crush down the protests, the more the protests dispersed. Following a severe conflict in all over the country, Mubarak relin-

¹ Bu çalışma Eylül 2013 tarihine kadar yaşanan gelişmeleri kapsamaktadır

* Yasama Uzmanı, TBMM Araştırma Hizmetleri Başkanlığı, Uluslararası İlişkiler Bölümü, e-postası: konur.alp.kocak@tbmm.gov.tr

quished his power and stepped aside. Afterwards, Egypt experienced a process of re-settlement. New political structure led by Muslim Brotherhood that came to power after democratic elections. However, tensions between Islamists and Secular/liberal groups grew as days past especially during the writing of the new constitution. Consequently, military coup in July 3, 2013 ended the rule of Brotherhood and democratically elected President Mohammed Morsi. This paper analyzes the period between the January 25 Revolution and the military coup.

Keywords: January 25 Revolution, Hosni Mubarak, Muslim Brotherhood, Mohammed Morsi

Giriş

Halkın uzun süre sokaklarda gösteriler yapması sonucunda 23 yıllık bir otokrati (Tunus Cumhurbaşkanı Bin Ali'yi) devirerek köklü bir değişime yol açmasının etkileri, bekleneceği üzere, Tunus'la sınırlı kalmamıştır. Bir Arap liderinin kitlesel halk ayaklanması neticesinde ilk kez devrilmiş olması, diğer ülkelerdeki muhalif grupları da harekete geçirmiş ve Tunus'taki gibi bir gelişmenin tekrarlanabileceğine dair güçlü bir beklenti yaratmıştır (Hamid, 2011, After Tunisia...). Nitekim Tunus'ta yaşananların benzerleri, Yemen, Libya, Ürdün, Suriye ve Mısır gibi birçok ülkede de görülmüştür. Bu ülkeler arasında Mısır'ın -bölgede ve uluslararası politikada oynadığı rol dikkate alındığında görüleceği üzere- ayrı bir önemi vardır.

Mısır'ın bölgedeki ağırlığı, ABD ve İsrail ile arasında uzun zamandır devam eden yakın diplomatik ve askerî ilişkileri ve olası bir iktidar boşluğunun nasıl doldurulacağına (muhtemel İslâmcı bir iktidarın ülkede ve bölgede neleri değiştireceğine) dair Batılı ülkeler ve ülkedeki seküler ve liberal kesimlerin taşıdığı kaygılar yüzünden 25 Ocak 2011'de başlayan Hüsnü Mübarek karşıtı gösteriler dünya gündeminde önemli bir merak konusu olmuştur. 30 yıldır ülkesini baskıcı bir rejimle yöneten ve arkasında Mısır ordusu ve ABD'nin güçlü desteği olan Mübarek'in, Bin Ali gibi devrilip devrilemeyeceği günler boyunca Tahrir Meydanı'na toplanan yüzbinlerce Mısırlının gösterilerini izleyen dünya kamuoyunun başlıca tartışma konularından biri olmuştur.

Sadece iki hafta geçtikten sonra, Mübarek, ABD'nin rejime yönelik desteğinin sona ermesi ve Mısır ordusunun da rejim karşısında halktan yana tavır ortaya koymasıyla Bin Ali'nin akıbetini paylaşmak durumunda kalmıştır. Lakin Mısır, Tunus değildir ve Mısır'da iktidarın devrilmesinin etki ve öneminin çok daha fazla olması hiç şaşırtıcı olmayacaktır.

Her şeyden önce Mısır, 80 milyonu aşan nüfusuyla Arap ülkelerinin en büyüğü olmasının yanı sıra siyasî, askerî ve kültürel alanda Arap dünyasının lideri olarak kabul edilmiştir. Buna dayanılarak, Mübarek'in devrilmesi sonrasında Mısır'da demokratik bir rejimin iş başına gelmesi hâlinde tüm Arap ülkelerinde bu yönde bir gelişmenin yaşanacağı, aksi hâlde ise Arap dünyasında demokratikleşmenin mümkün olamayacağı iddia edilmiştir (Hamid, Egypt: The Prize 2011, 102).

Diğer yandan Mısır, İsrail-Filistin arasındaki ihtilafın çözümü ve Ortadoğu'da kalıcı bir barışın sağlanması çerçevesinde en kritik aktörlerden biridir. Zira Mısır, Arap olduğu halde İsrail ve ABD ile çok yakın ilişkiler² kuran ülkelerin (Ürdün ve Suudi Arabistan'la birlikte) en başında gelmektedir. Ayrıca bulunduğu coğrafi konum, Mısır'ı, topraklarına yakınlığı açısından Filistin'in dış dünyaya açılan kapısı yapmaktadır ve bu sebeple jeostratejik açıdan da önem taşımaktadır.

Hüsnü Mübarek, ne kadar baskıcı, acımasız ve yozlaşmış görülürse görülür ABD tarafından bir dost olarak kabul edilmiştir (Byman 2011). ABD başta olmak üzere Batı'nın, "istikrarlı bir dikta rejimi" ile İslamcı bir partinin kontrolünde olan bir "demokratik rejim" arasındaki tercihini ilkinden yana yapmasının en temel sebebi de Mübarek'in Batı çıkarlarını koruyan ve İslamcı kesimleri siyasî alandan dışlayarak marjinalize eden yönetim anlayışı olmuştur. Zaten Batı'nın Ortadoğu'ya geleneksel yaklaşımı, Arap ülkelerinin Batı tarzı bir demokrasiye kendiliğinden geçiş yapamayacağı ve bu ülkelerde demokratik kültürün yerleşmesinin yüzlerce yıl alacağı yönünde şekillenmiştir (Indyk 2012). Ne var ki, Yasemin Devrimi'nin hemen ardından kısa bir süre içerisinde Mübarek'in de devrilmesi, Batı'nın bu oryantalist bakış açısının geçerliliğini sorgulatan bir gelişme olmuştur. Ancak, bu durum, Mısır'daki devrimin tümüyle dış etkiden bağımsız ve salt halkın demokrasi talebinin bir sonucu olduğu anlamına da gelmemektedir.

Mısır halkının diktatör liderlerine karşı ayaklanması, en başta yerli ve sivil bir girişim olarak ortaya çıkmışsa da ilerleyen günlerde Mübarek aleyhine uluslararası baskının arttığı görülmüştür. Dolayısıyla, Mısırlıların başlattığı harekete bir süre sonra dış güçlerin de müdahil olduğu belirtilmelidir. Ayrıca, ordunun Mübarek karşıtlarına destek olmasıyla devrimin tamamen bir sivil girişim olmaktan çıktığını ve Mübarek'in istifasının ardında askerlerin "sessiz darbe"sinin olduğunu söylemek de, Uluslararası Kriz Grubu'nun 24 Şubat 2011

² Mısır, İsrail'den sonra en fazla ABD desteği alan ikinci ülkedir. Mısır, İsrail ile imzaladığı barış antlaşmasının ardından hem iç hem de dış politikada ABD ve İsrail politikalarına öncelik atfetmiştir. Bu durum, başta milliyetçiler olmak üzere Mısır'daki birçok kesimin tepkisini çekmiştir (Ayhan ve Ayhan 2011, 10).

tarihli raporundaki “halk ayaklanması, askerî darbeye sonuçlandı” (ICG 2011, i) yönündeki tespitine katılmak da mümkündür.

Eski bir asker (Hava Kuvvetlerinde general) olan Mübarek’in, halktaki hoşnutsuzluk ve artan öfkeye rağmen rejimin devamını sağlamasında en önemli rolü üstlenen ordunun, halkın ayaklanmasına destek çıkararak Mübarek’e sırtını dönmesiyle 25 Ocak’ta başlayan isyan, 11 Şubat’ta Mübarek’in görevinden ayrılmasıyla son bulmuştur. Mübarek döneminin bitmesi; Mısır’da demokratik bir düzenin kurulmasını, Mübarek döneminde çok etkin olan ordunun siyaset sahnesinden çekilmesini, halkı isyana teşvik eden sosyo-ekonomik ve siyasî sorunların çözümlenmesini ve ülkede istikrarın tesisini sağlamıştır.

Mübarek’in koltuğundan ayrılmasının ardından, geçici yönetimi oluşturan Silahlı Kuvvetler Yüksek Konseyi’nin (SKYK), demokratik yollarla işbaşına gelen hükümete yetkilerini devretmesi bir buçuk yıl³ gibi uzun bir zaman almıştır. Seçimlerin yapılmasıyla parlamentonun oluşturulması ve cumhurbaşkanının seçilmesiyle askerî yönetimin yetkilerini sivillere devretmesi de sorunların çözümü için yeterli olmamıştır. Zira Müslüman Kardeşler’in kurduğu iktidar da Tahrir Meydanı’nın göstericilerle dolup taşmasına sebep olan bazı politika ve uygulamaları sebebiyle sert eleştirilere uğramamıştır.

Siyasî uzlaşmazlıklar, Muhammed Mursi liderliğindeki iktidarın gücü tekeline alma yönündeki girişimleri, can kaybıyla sonuçlanan çatışmalar, anayasanın yapımı sürecindeki ciddi görüş ayrılıkları ve ekonomik sıkıntının derinleşmesi gibi istikrarı engelleyen sorunlar çözümlenememiştir. Mısır’da Mübarek sonrası yeniden yapılanma süreci sancılı geçmiş ve ülke bir türlü istikrara kavuşturulamamıştır. Hatta öyle ki, Şubat 2011 Devrimi’nin ardından Cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturan Muhammed Mursi, devrimin ikinci yılında Devrim’e ihanet etmekle itham edilmiş ve kendisine karşı şiddet içerikli protesto gösterileri düzenlenmeye başlanmıştır.

Mursi karşıtı gösteriler, 30 Haziran 2013’te sayısı milyonlarla ifade edilen bir kalabalığın meydanlara toplanmasının akabinde 3 Temmuz 2013’te Genelkurmay Başkanı el-Sisi liderliğinde yapılan askerî darbeye, demokratik yol-

³ Mübarek görevini bıraktıktan hemen sonra bir bildiri yayınlayan SYKY, tüm otoritenin altı ay içerisinde veya seçimler yapılana kadar sivil yönetime devredeceğini duyurmuştu. Buna rağmen Mübarek’in devrilmesinin ilk yıl dönümünde siyasî idarenin hâlâ ordunun elinde olması, halk tarafından yine meydanlara çıkılarak protesto edilmiştir. Kimilerince “yarım kalan devrimin tamamlanması” olarak algılanan bu yeni protesto dalgası kimileri tarafından ise “ikinci devrim” olarak değerlendirilmiştir (Kleber 2011).

larla seçilen ilk Cumhurbaşkanı'nın ve hükümetin düşürülmesiyle son bulmuştur. Mısır'da demokrasiye geçişin önemli bir adımı sayılan Müslüman Kardeşler iktidarının askerî darbe ile sonlandırılması, bekleneceği üzere, ülkede çok ciddi sorunların ortaya çıkışına sebep olmuştur.

Bu satırların yazıldığı tarih itibarıyla, Mısır'da askerî darbe sonrasında göreve getirilen Adli Mansur başkanlığındaki geçici yönetim iş başındadır ve Müslüman Kardeşler taraftarları, ordu tarafından tutuklanan ve nerede olduğu bilinmeyen Mursi'nin görevine iadesini sağlamak için düzenledikleri protesto eylemlerine devam etmektedir. Ülkede siyasî istikrar ciddi bir tehdit altındadır, belirsizlik had safhadadır. Darbe karşıtı gösteriler düzenlenmekte ve SKYK'nın göreve getirdiği yeni hükümet Müslüman Kardeşler taraftarlarına silah kullanarak yüzlerce sivilin ölümüne sebep olmaktadır.

Şubat 2011 Devrimi sonrası süreç her ne kadar çalkantılı geçiyor olsa da, 30 yıl boyunca ülkesini olağanüstü hâl yasasıyla yöneten ve halk üzerinde kurduğu baskıcı sisteme güvenerek kendi yerine oğlu Cemal Mübarek'i hazırlamakla Mısır'ın geleceğini de şekillendirmeye kalkışan Mübarek'in görevini bırakmak zorunda kalması, Mısır için kritik bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Yaşanan süreç, henüz kalıcı bir demokratik yönetim getirememişse de, karşı çıkılan despot liderlerin/otoritenin meşruiyetini yok etmiş ve Mübarek gibi Arap liderlerinin "ömür boyu başkanlık" iddiasını kabul edilemez hâle getirmiştir (Stepan ve Linz 2013).

Bundan sonraki sürecin ne yönde gelişeceğini tahmin etmek zor olmakla beraber, bu çalışmanın böylesi bir hedefi ve iddiası da yoktur. Bu makalede, "Arap Baharı" olarak adlandırılan süreçte Mısır'da yaşananların arkaplanı irdelenecek ve halkın talepleri ile hükümetin bu taleplere cevabı aktarılacak, böylelikle de ayaklanma ve buna yol açan gelişmeler incelenmiş olacaktır. Ardından, Mübarek sonrası süreçte Mısır'da tecrübe edilen yeniden yapılanma süreci analiz edilecektir. Mısır'da demokratik seçimle gelen Müslüman Kardeşler iktidarının 3 Temmuz 2013'te gerçekleştirilen askerî darbeye indirilmesinin Devrim sonrası sürecin en kritik gelişmesi olduğu düşüncesiyle, darbeye giden süreç ve ardından yaşanan kargaşa ortamına da ayrıca temas edilecektir. Ardından, Mısır tecrübesine ilişkin gözlem ve tespitlerle çalışma bir sonuca varmaktadır.

1. Mübarek Karşıtı Ayaklanmanın Arkaplanı

Arkasına aldığı ABD ve Mısır ordusunun desteği ile yıkılmaz sanılan Mübarek'in 18 gün gibi kısa sürede görevini bırakmak zorunda kalması kimi çevrelerde şaşkınlık yaratsa da aslında Mısır'daki devrim süreci Tunus'ta Bin Ali devrilmeden çok önce başlamıştır (Bölme, et al. 2011, 15). Nitekim, uzun bir

geçmiş olan toplumsal huzursuzluğun bir ayaklanmaya dönüşmesinden sonra bazıları için asıl soru “*Mısır halkı neden ayaklandı?*” değil, “*ayaklanma neden bu kadar gecikti?*” olmuştur (ICG 2011, 1).

1981’den beri iktidarda olan Mübarek’in 25 Ocak’ta başlayan gösterilerle istifaya çağrılmasının ardında toplumun refahını derinden etkileyen işsizlik, asgarî gelirin düşük olması, yüksek enflasyon ve gelir dağılımındaki adaletsizlik gibi sosyo-ekonomik sebepler olduğu gibi, yönetimin uyguladığı ABD ve İsrail yanlısı dış politikanın sebep olduğu meşruiyet kaybı (Hamid, Egypt: The Prize 2011, 107) ve iç siyasî ortamda gittikçe artan baskının varlığı hemen herkes tarafından kabul edilmektedir. Bilhassa, yürürlükten bir türlü kaldırılmayan olağanüstü hâl yasası, seçimlere hile karıştırıldığı iddiaları, muhalif siyasî oluşumların keyfi kısıtlamalarla sansüre tâbi tutulmaları ve haklarında cezaî kovuşturmaların düzenlenmesi gibi uygulamaların Mübarek karşıtlığının artmasında önemli bir etkisi olduğu tartışmasızdır.

25 Ocak sonrasında Mısır’da yaşananları sadece Tunus’taki gelişmelerin bir uzantısı olarak görmek yanlıştır. Diğer bir ifadeyle, Yasemin Devrimi’ni, 25 Ocak Devrimi’nin yegâne “sebebi” değil, bir “katalizörü” olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır. Her ne kadar Tunusluların Bin Ali’yi görevden ayırmak zorunda bırakması Mısır halkına ilham kaynağı olmuşsa da, 25 Ocak Devrimi’ni sadece bununla açıklamaya çalışmak mümkün değildir (Ayhan ve Ayhan, Mısır Devriminin Ayak Sesleri: Bir Devrin Sonu Mu? 2011, 12). Bu noktada, 2000’li yıllarda Mısır’da sayısı binlerle ifade edilen protesto gösterilerinin yapıldığını hatırlamakta fayda vardır (Ottaway ve Hamzawy 2011, 2-3).

Dolayısıyla, Mübarek karşıtı halk hareketleri için milât olarak 25 Ocak 2011 tarihini almak, geçmişten gelen sözkonusu ciddi birikimi görmezden gelmek olacak ve devrimin ardındaki gelişmelerin tam olarak anlaşılmasına engel bir durum teşkil edecektir. Son 30 yıllık süreç dikkate alınarak isyan hareketlerine zemin hazırlayan sosyo-ekonomik şartlarla iç ve dış politika gelişmelerine göz atmak, Tahrir’de toplanan kalabalığın niçin bir araya geldiğini ortaya koyacaktır. Bu düşünceden hareketle, aşağıda Mısır halkının maruz kaldığı sorunlar açıklanmaktadır.

1.1. Sosyo-Ekonomik Sorunlar

B. Moore’a göre, toplu isyan hareketlerinin ardındaki temel motivasyon, insanların kişisel sıkıntılar yaşamaları değil benzer sıkıntılara maruz kalan geniş bir kitlenin varlığını gördüklerinde bu kitlesel sıkıntının kaçınılmaz olmadığını anlamalarıdır (Moore 1978). Bu düşünceye göre, geniş bir halk kitlesi, ortak sıkıntılara maruz kaldığını ve bunun kendisi için kaçınılmaz olduğunu idrak ettiğinde, ayaklanmaya teşebbüs etme eşiğini aşmış demektir. Gerçekten de, Ocak 2011’den sonra Mısır’da yaşananlar, bu düşünceyi teyit eder mahiyette-

dir. Zira, Mısır halkının büyük bölümü uzun yıllardır benzer sosyo-ekonomik sıkıntılar altında yaşamıştır ve Tunus'ta Bin Ali'nin devrilmesi Mübarek yönetiminin kaçınılmaz olmadığını göstermiştir.

Analize başlarken, Mısır ekonomisi hakkında fikir verebilecek bazı verilere bakmak faydalı olacaktır. Öncelikle Mısır'ın son yirmi yılda aslında büyük sayılabilecek bir hâsıla artışı yakaladığını belirtmek gerekmektedir. Tablo 1'den de görüleceği üzere, Mısır ekonomisi, 1995-2004 döneminde ortalama yüzde 4,8'lik bir büyüme oranı yakalamıştır. Bu başarı ilerleyen yıllarda da sergilenmiştir; hatta, halk ayaklanmalarının başladığı 2011 ve sonrasında dahi GSYİH'nin büyüdüğü görülmektedir.

Tablo 1. Mısır'da GSYİH Büyüme Oranları (%)

1995-2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
4,8	4,5	6,8	7,1	7,2	4,7	5,1	1,8	2,2	2,0

Kaynak: (IMF 2013, 154).

Halkın refahını doğrudan etkileyen fiyat artışlarının genel durumuna bakılırsa, çok yüksek sayılmayabilecek rakamlar görülmektedir. Aşağıdaki tablo, Mısır'da enflasyon oranlarının 1995'ten günümüze ortalama yüzde 7-8 civarında gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, iktidar karşıtı eylemlerin düzenlendiği 2011'e gelirken enflasyon oranlarının yüzde 10'lara çıktığı dikkat çekmektedir. Yine de, bu veriler, halkın isyan edişinin altında enflasyon olduğu şeklinde bir sonuç çıkarılmasına izin vermemektedir. Bu noktada, 1995-2004 döneminde Türkiye'deki ortalama enflasyon oranının yüzde 57 (IMF 2013, 158) olduğunu hatırlatmak, Mısır'ın enflasyon açısından görece daha iyi durumda olduğunu ortaya koymaya yeterli olacaktır.

Tablo 2. Enflasyon Oranları

1995-2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
5,0	8,8	4,2	11	11,7	16,2	11,7	11,1	8,6	8,2

Kaynak: (IMF 2013, 159).

Mısır'ın dış dünya ile ekonomik ilişkileri hakkında fikir sahibi olmak adına cari işlemler dengesine bakılırsa, 2009 yılından önce cari dengenin fazla verdiği, bu tarihten sonra ise cari açığın giderek büyüdüğü aşağıda yer alan tablodan görülmektedir. Bu cari açık ve fazlanın, yüzde 1-2 civarında olması, cari işlemler dengesinin ülkenin genel ekonomik şartlarını çok ciddi şekilde etkilemeyeceğine işaret etmektedir.

Tablo 3. Cari İşlemler Dengesi (GSYİH'ya Oranı)

2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
3,2	1,6	2,1	0,5	-2,3	-2,0	-2,6	-3,1	-2,1

Kaynak: (IMF 2013, 168).

Mısır'ın sosyo-ekonomik durumu hakkında biraz daha fikir sahibi olmak için aşağıdaki tabloda yer alan verilere bakıldığında, daha önceki verilerdeki gibi olumlu yorumların yapılmasının pek de mümkün olmadığı açıktır. Zira, kişi başı gelir düşüken işsizlik oranlarının yüksek olduğu kolayca görülmektedir.

Tablo 4. Kişi Başına Düşen Gelir ve İşsizlik*ABD Doları

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Kişi başı gelir*	1,209	1,148	1,282	1,505	1,771	2,160	2,452	2,775	2,930
İşsizlik (%)	11.2	10.5	11.4	10.9	9.2	8.6	9.3	9.1	12.0

Ülke genelinde başarılı sayılabilecek bir millî hâsıla büyümesi yakalanmışsa da bunun toplumun refahına yansımaları beklenildiği düzeyde olmamıştır. Özellikle yükseköğrenim görmüş, nitelikli gençler arasında işsizlik oranının çok yüksek olduğu dikkat çekmektedir. Sosyo-kültürel ve iktisadî kalkınmanın daha fazla siyasî katılım talebine sevk ettiği dikkate alındığında, ayaklanmaları organize edenlerin neden eğitilmiş ve işsiz gençler olduğu daha kolay anlaşılacaktır. İşsizliğin bir neticesi olarak da kişi başına düşen gelirin düşük kalması pek tabiidir.

Kişi başına düşen ortalama gelirin düşüklüğü kadar önemli bir diğer gösterge, yoksulluk sınırının altında yaşayan kişilerin nüfusa oranıdır. Bu açıdan bakıldığında, Mısır'da halk ayaklanmalarının gerisinde, ekonomik sorunların da bulunduğunu söylemek mümkündür. Zira, 2011 verilerine göre Mısır'da günde 2 ABD Dolarının altında gelir elde edenlerin oranı nüfusun yüzde 40'ına tekabül etmektedir ki bu rakam diğer bölge ülkelerinkinden daha fazladır (AfdB 2011, 22-23).

Diğer yandan, 1990'larda hızlanan özelleştirme ve serbest piyasa ekonomisine geçiş süreciyle ülkedeki yönetici elitin ekonomik kaynaklar üzerinde hâkimiyet ve dokunulmazlık kazandığı bilinmektedir. Yöneticilerin oluşturduğu karteller⁴, maddî çıkar odaklı adam kayırmacılık, yolsuzluk ve mafyalaşma gibi sebeplerle ekonominin önemli bir bölümü belli bir çevrenin tekelinde kalmıştır. Devletin şeffaf ve âdil bir şekilde yürütmediği, sık sık yolsuzluk iddialarının hedefi olan özelleştirme faaliyetleri, hem yönetici elitin ekonomik gücünü artırmasına yol açmış hem de rejimin siyasî gücünü korumasını sağlamıştır. Nitekim, Mübarek döneminde "rejim" in kimlerden oluştuğunu sorgulayan

⁴ 1990'lardan sonra yaşanan süreçte liberalleşme politikalarının başta gelen destekçilerinden birine örnek, Ahmed Ezz'dir. Mısır'daki çelik sektöründe yüzde 70 paya sahip olan işletmenin sahibi olan Ezz, hem Hüsnü Mübarek'in oğlu Cemal Mübarek'in ortağıdır, hem de Mübarek döneminde UDP'nin üst düzey üyesi olmuştur. Diğer yandan Ezz, Meclis'te Plan ve Bütçe Komisyonu'nun başkanlığını yapmıştır (Alissa 2007).

ve rejim içindeki ilişkileri inceleyen Blaydes, “rejim”in, Mübarek ve onunla (resmî bir görev ve sorumluluğu olmasa da) bir çıkar ilişkisi kurmuş elitlerden oluştuğunu ve özelleştirme uygulamalarının karşılığında bu elitlerin Mübarek rejiminin sürekliliğine destek olduğunu belirtmektedir (Blaydes 2010, 27-28). Uluslararası Şeffaflık Örgütü’nün 2011 yılı Yolsuzluk Algısı Endeksi’nde Mısır’ın 182 ülke arasında 112’nci sırada yer alması, halkın tepkisine neden olan durumun somut gerekçesini ortaya koyması bakımından önemli bir veridir (Transparency International 2011).

Mısır’daki ayaklanmanın arka planında yatan ekonomik sebepleri biraz daha netleştirmek adına “ekmek krizi” olarak nitelendirilen gösterileri hatırlamak da faydalı olacaktır. 1977’de ekmek başta olmak üzere temel gıda fiyatlarının çok yükselmesiyle halk sokaklara dökülmüş; gösterilerde, güvenlik güçlerinin sert müdahale etmesi sonucunda 70 kişi hayatını kaybetmiştir. Nisan 2008’de yaşanan gösteriler de “ikinci ekmek krizi” olarak nitelendirilmiş; o tarihte, uzmanlar, artan fiyatlar ve düşük ücretler yüzünden tırmanan gerginliğin Mısır hükümetini sarstığını ancak güçlü bir muhalefet olmadığı için ayaklanmanın hükümeti tehdit etmediğini ifade etmiştir (BBC Türkçe 2008).

Şubat 2011 Devrimi ile sonuçlanan halk ayaklanmasının öncesinde sayısı binlerle ifade edilen protesto gösterilerinin varlığı, ayaklanmanın arka planındaki sebeplerin yeni bir gelişme olmadığına işaret etmektedir. Nitekim, geneli itibarıyla grev ve iş bırakma şeklinde düzenlenen gösterilerin sayısının 1998-2004 arasında 1000’i aştığı; ekonomik liberalleşmeye tepkinin artması sonucunda sadece 2004 yılında 250 protestonun düzenlendiği; 2005 seçimlerinden sonra gösterilerin sayısının artmaya devam ederek 2006’da 222, 2007’de ise 580 protestonun yaşandığı; 2008’de ise yüzbinlerce işçinin katılımıyla 400’den fazla protestonun düzenlendiği; 2010’da yapılan parlamento seçimleri öncesinde ise siyasî temelli protestoların öne çıktığı (Ottaway ve Hamzawy 2011, 2-3) belirtilmektedir. Dolayısıyla, protestoların tarihçesine bakılırsa, ekonomik gerekçeler kadar siyasî sebeplerin de önem arz ettiği anlaşılacaktır. Nitekim ekonomik sorunların yanı sıra, siyasî alanda ortaya çıkan ve çözülemeyen birçok sorun, Mısır halkının Mübarek rejimine karşı ayaklanmasının altında yatan temel sebepleri teşkil etmiştir.

1.2. Siyasî Sebepler

Mübarek’in devrilmesine kadar giden süreçte milyonlarca insanın meydanlara inerek rejim karşıtı ayaklanmaya katılmasında, toplumda derin huzursuzluklar yaratan siyasî unsurların varlığı tartışmasızdır. Nitekim, Arap ayaklanmalarının genelinde olduğu üzere, Mısır’daki göstericilerin taleplerinin de “ekmek”in yanı sıra “özgürlük” ve “onur” kelimeleriyle özetleniyor olması, ayaklanmanın arkaplanında siyasî sorunların var olduğuna işaret etmektedir. Ger-

çekten de iç siyasette yaşanan bazı gelişmelerin ve muhalefeti baskı altında tutan siyasî yapının toplumda Mübarek karşıtı bir blok oluşturduğu bilinmektedir. Dolayısıyla, 2011 Devrimi'nin arkaplanı incelenirken, ayaklanmanın ardındaki siyasî sebepleri de incelemek gerektiği açıktır.

1.2.1. İç Siyasî Dinamikler

Mısır'da ilk çok partili seçim ancak 1976'da, ilk parlamento seçiminden (1866) tam 110 yıl sonra, Enver Sedat döneminde gerçekleştirilmiştir. Mart 1979'da İsrail'le imzalanan Barış Antlaşması'na yönelik tepkilerin ardından, seçimleri referandumla erkene alan Sedat'ın liderliğindeki Ulusal Demokrat Parti, 392 sandalyenin 347'sini kazanarak Meclis'te önemli bir çoğunluk sağlamıştır. Nitekim, çok partili⁵ siyasî hayata geçişi sağlayarak Mısır'ın demokrasi tecrübesinde dönüm noktası sayılabilecek bir gelişmeye imza attığı kabul edilen Enver Sedat'ın gerçek anlamda çok partili bir sistem kurmaktan ziyade, "kontrollü çoğulculuk" sağlamaya çalıştığı savunulmuştur (Bölme, et al. 2011, 11).

Sedat'ın bir suikast sonucu öldürülmesinden sonra Cumhurbaşkanlığına ve UDP'nin liderliğine gelen Hüsnü Mübarek döneminde de alınan sonuçlar pek farklı olmamış; muhalefeti sınırlandıran uygulamalar yüzünden demokratik bir sistem inşa edilememiştir. Sedat'ın ölümünün ardından, toplanma ve düşünce hürriyeti gibi temel siyasî hakları sınırlandıran Olağanüstü Hâl Yasası'nı tekrar yürürlüğe koyan Mübarek, böylelikle 1979'daki çok partili seçimlerinin ortaya çıkardığı demokratikleşme ihtimâlini sona erdirmiştir (Thabet 2006, 12).

Halk isyanının temel gerekçelerinden olan siyasî baskının boyutunu ortaya koyabilmek adına, Halk Meclisi seçimlerinin sonuçlarına bakmak bile yeterli olacaktır: Mübarek'in başkanlık ettiği UDP; 1984, 1987, 1990, 1995, 2000, 2005 ve 2010'da olmak üzere yedi kez düzenlenen ve hiçbiri gerçek anlamda demokratik bulunmayan ve birçoğu muhalefet partileri tarafından boykot edilen seçimlerinden açık ara farkla galip çıkmıştır.

1984 yılında yapılan seçimler⁶ muhalefet partileri için nispeten serbest bir

⁵ 1952 yılında Cemal Abdülnasır liderliğindeki Hür Subayların gerçekleştirdiği askerî darbenin ardından tüm siyasî partiler kapatılmış ve Sosyalist Birlik ismi altında tek partili siyasî dönem başlamıştır. 1976 yılında Enver Sedat çok partili hayata geçildiğini ve bu amaçla üç eğilimin/akımın öncülüğünde partilerin kurulacağını duyurmuştur. 1977 yılında kabul edilen siyasî partiler kanunuyla üç ana eğilimi temsilen kurulan partiler şunlardır: "Sol" eğilimi temsilen Sosyalist Birlik Partisi, "sağ" eğilimi temsilen Vafd Partisi ve merkez eğilimi temsilen Enver Sedat liderliğindeki Ulusal Demokrat Parti. Mısır'daki siyasî aktörler hakkında detaylı bilgi için bakınız: (Yıldırım ve Abdulcelil 2011).

⁶ 27 Mayıs 1984 tarihinde yapılan seçimlerde, katılım oranı yüzde 43,1 olmuştur. 448

ortam sunmuş, muhalefet partileri seçim kampanyası düzenleyebilmiş, yüzde 8 olan ülke barajını geçen ve merkez-sağ olarak tanımlanan Yeni Vafd Partisi Meclis'te 58 kişiyle temsil edilme hakkını kazanmıştır (IPU 1984). Muhalefetin daha çok temsil edilmesinin önünü açan seçim yasasındaki bir değişikliğin ardından 1987'de tekrar seçime giden Mısır'da Mübarek'in partisi 32 vekilini kaybederken, muhalefet partileri 99 sandalye kazanmıştır. Müslüman Kardeşler'in, Sosyalist İşçi Partisi ve Sosyalist Liberal Parti ile kurduğu seçim ittifakı yüzde 17,5 oyla 57 temsilci kazanmış ve Meclis'te ana muhalefet konumuna ulaşmış; Yeni Vafd Partisi de yüzde 10 oy ile 34 temsilci kazanmıştır (IPU 1987). Muhalefetin Meclis'te daha fazla temsil edilmesi, o tarihte Mübarek iktidarı için önemli bir tehdit olarak algılanmamıştır.

Vafd, Sosyalist İşçi Partisi ve Sosyalist Liberal Parti'nin, seçim yasasında yapılan değişikliklerin serbest seçimleri tehlikeye attığı iddiasıyla boykot ettiği⁷ 1990 seçimleri sonucunda 454 sandalyenin 386'sını kazanan UDP yine açık farkla birinci olmuştur, 57 bağımsız adayla birlikte sadece Ulusal Demokratik Birlik Partisi Meclis'te temsil edilebilmiştir (IPU 1990). 1995'te ise Müslüman Kardeşler de dâhil tüm muhalefet partileri seçime katılmıştır. Mübarek'e yönelik suikast girişimi ve Mısır'ın güneyinde yaşanan terörist saldırılar sonrasında gergin bir ortamda gerçekleşen seçimin öncesinde onlarca Müslüman Kardeşler mensubu tutuklanmış ve özel askerî mahkemelere çıkarılmıştır (Jehl 1995). Seçimde 444 koltuğun 318'ini UDP kazanmış; 112 bağımsız vekilin 99'unun seçim sonrasında UDP'ye geçmesiyle de UDP'nin sandalye sayısı 417'ye yükselmiştir (IPU 1995). Kısacası, 1995 seçimleri de UDP egemenliğine engel olamamıştır.

2000 seçimleri öncesinde Müslüman Kardeşler üyelerine yönelik operasyonlar düzenlenmiş ve yaklaşık 200 kişi tutuklanmıştır. Resmî bir siyasî parti olarak seçime girmesi engellenmiş olan Müslüman Kardeşler, yine bağımsız adaylar sayesinde Meclis'e girmeye çalışmış ve seçim sonunda 17 sandalye-

vekil seçimiyle belirlenmiş, diğer 10 vekil ise Cumhurbaşkanı Mübarek tarafından atanmıştır. Mübarek'in atadığı vekillerin 4'ü Sosyalist İşçi Partisi; 4'ü Kıptî Hristiyan, 1'i Başkanı olduğu Ulusal Demokrat Parti, 1'i ise İlerlemeci Birlik Partisi üyesidir. Böylelikle 391 koltuk kazanan iktidar partisi haricinde dört siyasî parti daha Meclis'te temsil edilebilmiştir (IPU 1984).

⁷ Seçime katılım oranı yüzde 44,4 olmuştur. Katılım oranının düşüklüğünün bu seçime özgü bir durum olmadığı da belirtilmelidir. Mısır'da katılım oranının neden düşük olduğunu araştıran Blaydes, ilginç bir sonuca varmaktadır. Seçime sosyo-ekonomik açıdan daha iyi durumdakilerin katılmasının beklendiğini belirten Blaydes, Mısır'da tam aksine, okur-yazar olmayanların seçime katılım oranının diğerlerinin iki katı olduğunu tespit etmiştir. Bunun sebebi ise, bu kesimin maddî çıkar karşılığında oyunun satın alınmasının daha kolay olması ve hükümet baskısının bu kesimde daha fazla karşılık bulmasıdır (Blaydes 2006).

le temsil edilmeyi başarmıştır. UDP ise az da olsa destek kaybetmişse de 388 vekille Meclis'teki büyük çoğunluğunu korumaya devam etmiştir (IPU 2000). Yine de 2000 seçimlerine gidilirken Anayasa Mahkemesi'nin bir kararına istinaden Seçim Yasası'nda yapılan değişiklikler sayesinde seçimlerin gözlem ve denetimi yürütme değil yargı tarafından yapılmaya başlanmış ve birçok usulsüzlük bu şekilde önlenebilmiştir. Tam da bu sebeple, 2000 yılı seçimleri, "uluslararası standartlarda demokratik olmasa da demokratikleşme yolunda atılmış önemli bir adım" olarak değerlendirilmiştir (Thabet 2006, 21-22).

2005'te yapılacak parlamento ve başkanlık seçimlerine yaklaşılırken Mübarek bir sürpriz daha yaparak demokratikleşme yönünde bazı adımlar atılması için Meclis üyelerinden talepte bulunmuştur. Mübarek, Şubat 2005'te Menofiyah Üniversitesi'nde yaptığı konuşmada, Anayasa'nın 76. maddesinin değiştirilerek çok adaylı başkanlık seçimlerinin mümkün kılınmasını istemiştir. Muhalefetin olumlu fakat yetersiz bulduğu gelişme, Mübarek'in yakın çevresinde bile şaşkınlık yaratmıştır (NBC 2005).

Mübarek'in bu adımının ardından, Anayasanın 76. maddesinde yapılan değişiklik, Mayıs 2005'te gerçekleştirilen referandumda kabul edilerek yürürlüğe girmiştir.⁸ Bu değişiklikle, başkanlık seçimleri çok adaylı ve halkoylaması yoluyla yapılan bir seçime dönüştürülmüştür. Ne var ki, yapılan anayasal değişikliğin, muhalefetin uzun yıllardır dile getirdiği demokratikleşme taleplerini karşıladığını belirtmek mümkün değildir. Zira bu değişiklik, pratikte somut bir fark yaratamayacak şekilde düzenlenmiştir. Şöyle ki, devlet başkanlığına aday olabilmek için bir kişinin;

- En az beş yıldır kurulu olan ve kesintisiz bir şekilde faaliyetlerine devam etmiş bir partiye üye olması,
- Bu partinin en az yüzde beş oranında Halk Meclisi ve Şura Konseyi'nde temsil ediliyor olması,
- Adayın en az bir yıldır bu partinin üst düzey kademesinde görev alıyor olması gerekmektedir.⁹

Bu şartları sağlayamayan bir kişi ise; ancak 65'i Halk Meclisi'nden, 25'i Şura Konseyi'nden ve geri kalanı her bir yerel meclisten en az 10 kişi olmak üzere toplamda en az 250 kişinin desteğine sahip olduğu takdirde cumhurbaşkanlığı için bağımsız aday olabilmektedir. Bu sayıyı tamamlamanın, UDP'nin bu kurumlarda elinde tuttuğu çoğunluk dolayısıyla neredeyse imkânsız olduğu

⁸ 25 Mayıs 2005 tarihinde düzenlenen halkoylamasında katılım oranı yüzde 53,6 olmuş, katılanların yüzde 82,8'i anayasa değişikliğini kabul yönünde oy kullanmıştır.

⁹ Meclis'te temsil edilen partiler, 2005 seçimleri için bu şartlardan muaf tutulmuştur.

savunulmuştur (Açıklan 2010). Bu düzenlemenin, Muhammed el-Baradei veya Müslüman Kardeşler mensupları gibi Meclis'te temsil edilen bir siyasî partiye üye olmayan muhaliflerin adaylık şansını son derece azalttığı çok açıktır. Dolayısıyla, Mayıs 2005'te yapılan anayasa değişikliğinin Hüsnü Mübarek'in koltuğunu daha da sağlamlaştırdığını söylemek mümkündür. Bu noktada, Mısır'da otokratik rejimin seçimlere rağmen değil, büyük ölçüde seçimler sayesinde sürdürülebildiği yönündeki tez (Blaydes 2010) akla gelmektedir. Bu teze göre; otoriter rejimler, ayakta kalmaları için gerekli olan bilgiyi seçimlere katılan parti ve/veya adaylar sayesinde temin etmekte, rejimi destekleyecek çıkar gruplarını her seçim öncesinde hizaya sokmakta, dost ve düşmanlarını daha yakından tanıyabilmektedir. Mübarek'in 2000'lerde demokratikleşme yönünde bazı adımlar atması bu şekilde açıklanabilmektedir.¹⁰

2005 yılına kadar Meclis'te ciddi bir muhalefete maruz kalmayan Mübarek¹¹, ekonomik sıkıntıların derinleşmesinin yanı sıra; yolsuzluk, şiddet ve muhalefete yönelik baskısının artması ve siyasî reforma isteksiz oluşu yüzünden güvenilirliğini kaybetmeye devam etmiştir. Bu güven kaybı, Mübarek'in halk nezdinde oy kaybetmeye başlaması ve buna mukabil Müslüman Kardeşler'in daha fazla itibar görmesine sebep olmuştur (Carnegie). Nitekim, Kasım 2005'te yapılan parlamento seçimlerinde, rejimin alternatifi olduğunu savunan Müslüman Kardeşler, aldıkları yüzde 20'ye yakın oyla, 454 sandalyeli Halk Meclisi'nde 88 vekille temsil edilme imkânına erişmiştir. Bu tarihe kadar en büyük temsil hakkını elde eden Müslüman Kardeşler, rejim için giderek büyüyen bir tehdit olarak algılanmaya başlamış; Mübarek rejiminin bu durum karşısındaki anti-demokratik sert tepkisi ciddi kaygılara yol açmıştır (ICG

¹⁰ Ayrıca, 11 Eylül olayının ardından ABD'nin, Kasım 2002'de ilân ettiği Ortadoğu Ortaklık Girişimi (*Middle East Partnership Initiative*) çerçevesinde bölge ülkelerindeki otokrat yönetimleri liberalleştirmeye yönelik bir programı hayata geçirdiğini ve Mübarek gibi liderleri tedricen demokratikleştirmeyi hedeflediğini hatırlatmakta fayda vardır. ABD'nin liberalleşmiş otokrasi (*liberalized autocracy*) projesi hakkında detaylı bilgi için bakınız: (Brumberg 2003)

¹¹ UDP'nin Halk Meclisi'nde elde ettiği ezici çoğunluk, Mübarek'in başkanlık seçimlerinden aldığı sonuçlar hakkında ipucu vermektedir. Zira Mübarek, Başkan olmak üzere girdiği başkanlık referandumlarında da halkın yaklaşık yüzde 90'ı tarafından desteklenmiştir. Bu arada, Cumhurbaşkanlığı için düzenlenen halk oylamalarında, Meclis'in belirlediği tek adayın "evet" veya "hayır" oyu verilerek onaylandığı veya reddedildiği belirtilmelidir. Mısır tarihinde çok adaylı başkanlık seçimi ilk kez Eylül 2005'te yapılmıştır ki bu seçimde de halkın yüzde 88,6'sı Mübarek'ten yana oy kullanmıştır. Mübarek'le yarışan El-Ghad Partisi adayı Ayman Nur yüzde 7,6, Vafd Partisi'nin adayı Numan Goma yüzde 3; diğer 7 aday ise toplamda yüzde 1'den az oy almıştır. Seçim, çok adaylı olmasına rağmen demokratik normları yeterince barındırmamakla eleştirilmiştir (Hamzawy 2005).

2008). Zira, seçim sonrasında Müslüman Kardeşler'in üyeleri keyfi olarak tutuklanmış, yeni anayasal kısıtlamalar getirilmiş ve muhalif gazeteler kapatılmıştır (Bölme, et al. 2011, 12).

“İki adım ileri bir adım geri” şeklinde yürüyen demokratik reform çalışmaları kapsamında, 2007 yılında da bazı adımlar atılmıştır. 2005 Başkanlık seçimi kampanyasında anayasal değişiklikler yapacağı sözünü veren Mübarek, 26 Aralık 2006'da demokratikleşme yönünde 34 anayasa maddesinin değiştirileceğini açıklamıştır. Mübarek yönetimi, Anayasa'da yapılan değişikliklerin siyasî özgürlükleri, yargının bağımsızlığını ve parlamentonun gücünü Başkanın-ki aleyhine artıracaklarını savunmuş; muhalefet ise 2005'te de olduğu gibi, bunun tam tersini iddia etmiştir (Bernard-Maugiron 2008, 397-400). Müslüman Kardeşler, kendisine karşı alınan tedbirler olarak gördüğü değişiklik paketi için boykot çağrısında bulunmuş, diğer bazı muhalif gruplar da taleplerinin hiç dikkate alınmadığı gerekçesiyle boykot kararını desteklemiştir.¹² Ayrıca, değişiklik paketine yönelik eleştiriler sadece içeriğine ilişkin olmamış; paketin alelacele (Meclis'in 19 Mart'ta kabul ettiği değişiklik paketi, sadece bir hafta sonra halkoyuna sunulmuştur) halkoyuna sunulması, değişiklik aleyhinde propaganda yapılmasının engellenmek istendiği gerekçesiyle ciddi tepki çekmiştir (Economist 2007).

26 Mart 2007'de yapılan halkoylamasında, seçmenlerin değişiklik paketi lehinde (yüzde 75) oy kullanması neticesinde Anayasa'nın 34 maddesine getirilen değişiklikler yürürlüğe girmiştir. 2010 Parlamento seçimleri ve 2011'de yapılması gereken cumhurbaşkanlığı seçimleri öncesinde Mübarek'in geleceğini garantiye almak için düzenlendiği iddia edilen bu değişikliklerin sonuçlarından dört tanesi öne çıkmaktadır. Söz konusu değişikliklerle; 1) Müslüman Kardeşler'in siyasî faaliyetleri sınırlandırılmıştır. 2) Seçimlerin yargısal denetimi zayıflatılmıştır. 3) Temel insan hakları tehdit altına girmiştir. 4) Parlamentoya yeni yetkiler verilirken feshi kolaylaştırılmıştır.

Anayasa'nın 5. maddesine eklenen 3. fıkra ile din veya cinsiyet ayırımına dayalı bir siyasî partinin kurulamayacağı hatta bunlara referansla siyasî faaliyet sürdürülemeyeceği düzenlenmiştir. İktidar, bu değişikliğin din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması ve dinin siyasete alet edilmemesi için bir önlem olduğunu savunmuşsa da, Anayasa'nın 2. maddesi açıkça devletin dininin İslam olduğunu ve şeriatın Mısır yasalarının temel dayanağı olduğunu belirtmek-

¹² Müslüman Kardeşler'in yanı sıra bazı bağımsız vekillerle Vafd ve Tagammu Partisi'ne mensup vekiller, 12 Mart'ta bir basın toplantısı düzenleyerek boykot kararı aldıklarını kamuoyuna duyurmuşlardır (Bernard-Maugiron 2008, 399).

¹³ Eylül 1971 tarihli Mısır Anayasası, ilk kez 22 Mayıs 1980'de Enver Sedat Devlet Başkanı iken değiştirilmiştir. Anayasanın 2. Maddesi'ndeki “Devletin dini İslam”

tedir.¹³ Bazı muhalif gruplar ve özellikle Hıristiyan azınlığın eleştirilerine rağmen değiştirilmeyen 2. madde anayasadaki yerini korurken, 5. maddeye eklenen fıkra ile laikliğin getirildiği iddiası çelişkili bir durum olarak değerlendirilmektedir. Bu değişiklik, rejim tarafından “varlığını dine dayandıran bir örgüt” olarak kabul edilen Müslüman Kardeşler’in yasal bir partiye dönüşmesinin engellenmek istendiği açıktır (Brown ve Dunne 2007, 3).

İkinci önemli değişiklik, Anayasa’nın 88. maddesine getirilen yeni düzenlemeyle, seçimlerin kontrolünün bağımsız yargıdan alınıp tam olarak kimlerden oluşacağı belli olmayan bir seçim komisyonuna devredilmesidir. Hatırlanacağı üzere, 2000 yılında seçimlerin gerçek mânâda yargısal denetime tabi tutulmaya başlanması, demokratikleşme adına önemli bir adım olarak değerlendirilmişti. Yeni değişiklik ise, 2000’de getirilen ve demokratikleşme yönünde olumlu sayılan bir düzenlemeden geriye gidiş olmuştur (Bernard-Maugiron 2008, 407-408). Eskiden beri dile getirilen seçimlere hile karıştığı iddiaları dikkate alınırsa, muhalefetin neden bu düzenlemeden kaygı duyduğunu tahmin etmek zor olmayacaktır.

Üçüncü önemli değişiklik ise 179. maddeyle devlete terörle mücadele etmek için tanınan ilâve yetkilere ilişkindir. Bu değişiklik, devlet, terör tehdidi oluşturduğundan şüphelenilen kişileri somut delil olmasa dahi tutuklama yetkisine sahip olmuştur. 2005’teki cumhurbaşkanlığı seçimlerine gidilirken 1981’den beri yürürlükte olan olağanüstü hâl yasasını kaldıracağını taahhüt eden Mübarek’in bu adımı, “iki adım ileri bir adım geri” şeklinde yürüyen reform sürecindeki geri adımlardan biri olmuştur. Uluslararası Af Örgütü, keyfi tutuklamaların önünü açacak bu düzenlemenin altını çizerek bu değişikliği, “*Olağanüstü Hâl Yasası’nın yürürlüğe girdiği 1981’den bu yana yaşanan en büyük insan hakları erozyonu*” olarak değerlendirmiş, Meclis üyelerinin değişiklik paketini reddetmesini istemiştir (Amnesty International 2007).

Siyasî hayatı derinden etkileme potansiyeline sahip bir diğer önemli anayasal değişiklik, 136. maddeye getirilen düzenlemeyle, Cumhurbaşkanının “gerekli gördüğünde” parlamentoyu feshetme hakkı kazanmış olmasıdır. Bu düzenlemenin, yasama organını yürütme karşısında daha savunmasız bırakacağı açıktır (Brown ve Dunne 2007, 4).

Bu değişikliklere ilaveten, Anayasa’da yer alan sosyalist kavramlar çıkarılmış, Halk Meclisi’nin hükümet üzerindeki denetimi artırılmış, devlet başkanının başbakana daha fazla danışmasını sağlayacak düzenlemeler yapılmıştır. Mübarek tarafından demokratikleşmeyi sağlayacak bir “anayasa reformu”

dır. Şeriat ilkeleri yasamanın temel kaynağıdır” ifadesi bu tarihte eklenmiştir. Bu değişikliğin yanı sıra, Senato mahiyetindeki Şura Konseyi kurulmuş, Mısır ekonomisinin sosyalist karakteri hafifletilmiştir (Bernard-Maugiron 2008, 398).

olarak takdim edilen bu değişikler, muhalefet tarafından “anayasal darbe” olarak nitelendirilirken, dönemin ABD Dışışleri Bakanı Condoleezza Rice referandum sonuçlarını “tam bir hayal kırıklığı” ifadesiyle değerlendirmiş; Mısır hükümetinin buna cevabı ise “içişlerimize karışmayın” olmuştur (Economist 2007).

2005 ve 2007’de Mübarek’in girişimleriyle yapılan anayasal değişikliklerin, muhalefetin iddia ettiği üzere, rejimin mevcut egemenliğini artırmaya yönelik olduğu 2010 yılında yapılan seçimlerde ortaya çıkmıştır. Zira, 2005 seçimlerinde 88 vekil kazanan Müslüman Kardeşler başta olmak üzere muhalefet ciddi oranda kan kaybederken UDP, 504 sandalyenin 424’ünü kazanarak Meclis’teki ezici çoğunluğunu pekiştirmiştir. 2005 seçimleriyle oluşan Meclis’te sandalyelerin yüzde 23’üne sahip olan muhalefetin, bu seçimin ardından ancak yüzde 3’ünü elde etmiş olması, Mübarek’in “demokrasi reformları”nın sonuçları hakkında ipuçları vermektedir.

Özetlemek gerekirse, Mübarek döneminde muhalefetin ağır baskı altında tutulduğu, rejimin “demokratikleşme” adı altında yasalaştırdığı anayasal değişikliklerinin dahi bu amaca hizmet edecek şekilde tasarlandığı söylenebilir. Mısır halkının rejim aleyhinde ayaklanmasının arka planında bu baskıcı anlayışın önemli bir payı vardır. Lakin, iç siyasetteki bu durumun yanı sıra, Mübarek yönetiminin yürüttüğü dış politikanın da halkın tepkisinde önemli rol oynadığı belirtilmelidir. Mısır halkının, 2. Filistin İntifadası’na destek vermek veya ABD’nin Irak operasyonunu protesto etmek amacıyla düzenlenen protesto gösterileri (ICG 2011, 1), ancak Mübarek rejiminin dış politika alanındaki icraatlarından kaynaklanan tepkiyle açıklanabilir.

1.2.2. Dış Politika Kaynaklı Sorunlar

1950 ve 1960’larda Cemal Abdülnasır döneminde pan-Arabizmin savunuculuğunu yapan Mısır, 1956’daki Süveyş Krizi ve ardından gelen Arap-İsrail Savaşından galibiyetle ayrılmasıyla Arap dünyasının lideri konumuna erişmiştir. Abdülnasır döneminde bağımsız bir dış politika yürüten Mısır, kısa ömürlü de olsa, Suriye ile Birleşik Arap Cumhuriyetini kurarak Arap dünyasına verdiği önemi de somut bir şekilde ortaya koymuştur. 1967’de İsrail ile yapılan ve İsrail’in Sina Yarımadası ve Batı Şeria’yı topraklarına katmasıyla neticelenen savaşla, Abdülnasır ve Mısır’ın bölgedeki etki alanı zayıflamaya başlamıştır (Özkan 2013, 11-12).

Enver Sedat döneminde Mısır dış politikasında köklü bir değişim yaşan-

¹⁴ Enver Sedat ile İsrail Başbakanı Menahem Begin arasında yürütölen gizli pazarlıkların ardından 17 Eylül 1978’de imzalanan ve ABD Başkanı Jimmy Carter’in gözetiminde gerçekleştirilen sözleşmelere dayanmaktadır. Söz konusu sözleşmeler iki kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda, Batı Şeria, Gazze ve Filistin Sorun-

mıştır. Bu dönemde İsrail ile imzalanan Camp David Antlaşmaları,¹⁴ iki ülke arasındaki savaş durumunu bitirmiş ve o tarihten sonra Mısır'la Arap dünyasının arası açılmaya başlamıştır. Filistin davasına “ihamet” etmekle suçlanan Sedat, büyük tepki çekmiş ve barış onun hayatına mâl olmuştur.¹⁵

Mısır, Mübarek ile daha da kuvvetlenen bir biçimde, genel olarak Batı özel olarak da ABD ile yakın ilişkiler içinde olması nedeniyle, Batı menfaatlerine göre hareket eden bir ülke konumuna gelmiştir. ABD Mısır'a her yıl milyarlarca dolarlık maddî yardım aktarmış; Mısır da bunun karşılığında, Filistin sorununda İsrail görüşlerine yakın bir tavır sergilemiş, Hamas'ı terörist örgüt olarak kabul etmiş ve Filistin'e yardım akışını engellemeye yönelik tedbirler almıştır. Aralık 2008-Ocak 2009'da İsrail'in Gazze operasyonu sırasında Refah sınır kapısını kapatan Mübarek'in, Arap kamuoyunda zor duruma düşmesi ve Filistinli sivillerin öldürülmesine göz yummakla eleştirilmesi; buna karşın operasyonun sorumluluğunu “ateşkesi bozduğu” gerekçesiyle Hamas'a yüklemesi (Sharp 2009) Mübarek'in dış politika anlayışını yansıttığı bakımından önem arz etmektedir.

Mübarek döneminde Mısır, İsrail'le olan ilişkileri bakımından önem taşıdığı kadar; 11 Eylül sonrasında “terörle savaş” kapsamında müttefiki ABD'ye istihbarat sağlamak, İran'ın bölgedeki etkisini dengelemek amacıyla “Sünni hilâli” planını desteklemek, Akdeniz-Hint Okyanusu geçiş yolundaki Süveyş Kanalı üzerinden enerji nakil hatlarını kontrol altında tutmak, bölgede İslamcı yönetimlerin iktidara gelme ihtimâlini yok etmek, Filistin'de Hamas'ı etkisiz kılıp Mahmut Abbas ve Fetih temelli çözümlere destek olmak gibi birçok açıdan ABD ve İsrail çıkarlarına uygun davranmıştır (Bölme, et al. 2011, 45-46).

Abdülnasır sonrasında değişen, İsrail'le varılan anlaşmadan sonra ise tamamen Batı çıkarları odaklı bir hâl gelen Mısır dış politikası, Mısır halkının Mübarek'e olan tepkisini en üst seviyeye çıkarmıştır (Ayhan ve Ayhan 2011, 13-14). Daha önce bahsedilen sosyo-ekonomik sorunlar ve iç siyasî dengele-

ları ele alınmaktadır. Buna göre; İsrail, Mısır ve Ürdün, Batı Şeria ve Gazze'deki Filistinlilere özerklik tanınmıştır. İkinci kısımda ise, Sina Yarımadası ele alınarak, Mısır ve İsrail arasındaki barışın esasları belirlenmiş; İsrail'in üç ay içinde Sina Yarımadası'ndan tamamen çekilmesi öngörülmüştür. Nihayet, 26 Mart 1979'da İsrail-Mısır Barış Antlaşması imzalanmıştır. Barış görüşmelerindeki tutumlarına dayanılarak Enver Sedat ve Menahem Begin, Nobel Barış Ödülü'ne lâyık görülmüştür.

¹⁵ İsrail ile yapılan barış İslamcılarının tepkisine sebep olmuşsa da, Haziran 1979'de gerçekleştirilen parlamento seçimlerinde Sedat'ın başkanlığını yaptığı Ulusal Demokrat Parti'nin 392 sandalyeden 347'sini almış olması ve Meclis'te ikinci parti olan Sosyalist İşçi Partisi'nin de seçim kampanyasında Sedat'ı dış politika değil iç politikaya ilişkin eleştirmesi, IPU tarafından “Barış Antlaşması'na güçlü bir ulusal destek” olduğu şeklinde değerlendirilmiştir (IPU 1979).

re ilişkin durum, dış politikadaki bu tutumla birleşince, Mısır halkının Mübarek rejimine karşı ciddi bir muhalefet geliştirmesine yol açmıştır. Bu birikim, Tunus olaylarının tetiklemesiyle Mısır halkının protesto gösterileri için meydanlara akın etmesine sebep olmuştur.

2. Mısır Halkı Meydanlarda

Tunus'tan ilham aldığı düşünülen göstericiler tarafından 30 yıldır ülkenin tek hâkimi olan Mübarek'in iktidarına karşı 25 Ocak 2011'de başlatılan protesto gösterileri, başkent Kahire'de yüzbinlerce insanın katılımıyla gerçekleştirilmiştir. 25 Ocak'ı yoksulluk, yolsuzluk, işsizlik ve işkenceye karşı "eylem günü" ilân eden protestocular, hükümetin izinsiz gösteri yapmaları hâlinde tutuklanacakları yönündeki uyarılarına aldırmadan sokaklara çıkmış ve krizi başlatan adımı atmıştır. Tunus'ta yaşananlar çok tazeyken başlayan hükümet karşıtı gösterilerin yayılmasından çekinen hükümet, kendi taraftarlarına da karşı gösteriler düzenlemeleri çağrısında bulunmuştur. *Facebook* gibi sosyal paylaşım siteleri aracılığıyla örgütlenen göstericiler; başta özgürlük ve demokrasi olmak üzere liberal düşüncenin söylemlerine referansla düzenleyecekleri protestoların, Mübarek için "sonun başlangıcı" olacağını iddia etmiştir.

Hatırlatma fayda vardır ki, Mısır tarihinde, siyasî düzeni etkilemek ve yeniden inşa etmek için üç önemli akım rekabet içinde olmuştur: Devletçi, liberal ve İslamî akımlar (Bölme, et al. 2011, 8). Bu üç akım birbiriyle mücadele içinde olmuş ve aynı zamanda birbirlerini de etkilemiştir. Etkileşimin bir sonucu olarak ne tam manasıyla bir demokrasi ne de tam bir otoriter rejim ortaya çıkmıştır (Bölme, et al. 2011, 9). 25 Ocak'ta başlayan gösteriler bunun bir neticesi olarak görülmelidir.

2011 Şubat'a kadar Mübarek yönetimi tarafından temsil edilen devletçi akım, 25 Şubat sonrasında liberal ve İslamî akımla karşı karşıya kalmıştır. Gerçekten de liberal akımın temsilcileri ile etkisi tüm Kuzey Afrika ve Ortadoğu'ya yayılmış olan Müslüman Kardeşler'in öncülük ettiği İslamcı akım, her ikisine de baskı uygulayan devletçi akıma karşı bir blok olarak muhalefet etmiştir. Göstericilerin benimsedikleri dünya görüşü ve ideolojilere bakıldığında, aslından birbirinden ciddi derecede farklılaşan gruplar olduğu görülmektedir.

2.1. Gösterilerin Arkasındaki Gruplar

Mısır'da sokak gösterilerine destek verenler Mübarek iktidarına karşı çıkma hususunda mutabık olsalar da tek bir grup olarak veya tek bir lider önderliğinde örgütlenmemiştir. Protestocuların kim olduğuna bakıldığında, 6 Nisan Gençlik Hareketi, Ulusal Değişim Derneği ve tabii ki Müslüman Kardeşler

öne çıkmaktadır.

Liberal/sol akımın temsilcisi olarak kabul edilmesi gereken *6 Nisan Gençlik Hareketi*, 25 Ocak'ta başlayan isyan hareketinin ardındaki aktif aktörlerden biri olarak öne çıkmaktadır. 25 Ocak'ı¹⁶ “öfke ve isyan günü” ilân ederek rejim karşıtı ayaklanmanın önünü açan bu gençlik hareketi, esasen 6 Nisan 2008'de devlete ait en büyük tekstil fabrikasının işçileri tarafından gerçekleştirilen genel greve destek olmak amacıyla Mart 2008'de *facebook*'ta açılan bir grup hesabına dayanmaktadır. Sözkonusu grev, güvenlik güçleri tarafından şiddet kullanılarak (4 kişi yaşamını yitirirken 400 kişi tutuklanmıştır) bastırılmışsa da kent merkezinde “düşük maaş-yüksek gıda fiyatları”ndan şikâyetçi binlerce işçi toplanarak eylem yapmış, şiddet olayları yaşanmıştır. Bu arada, *facebook* üzerinden taraftar toplayan grup, resmî niteliği olmasa da bir siyasî hareket hâlini almıştır.

Haziran 2010'da polis tarafından öldürülen Halit Said adlı bir genç için açılan “Hepimiz Halid Said'iz (*We are All Khaled Saeed*)” adlı *facebook* sayfasıyla birlikte yüzbinlerce kişinin takip ettiği 6 Nisan Gençlik Hareketi'nin kurucularından olan Ahmet Mahir¹⁷, Tunus örneğinin “kendilerinde yolsuzluk, yoksulluk ve işsizliği protesto fikrini doğurduğunu” belirterek hareketin Tunus'tan mülhem olduğunu açıkça ortaya koymuştur (Carnegie 2010).

25 Ocak'ta düzenlenecek büyük protestoya hazırlık yapan Gençlik Hareketi, kurucularından olan Esmâ Mahfuz'un sosyal medyada paylaşılan videosuyla önce “hükümetten korkmayın” mesajı vermiş, ayaklanma belli bir noktaya ulaştıktan sonra da taleplerini ilân etmiştir:

- Mübarek'in istifa etmesi,

¹⁶ Polis tarafından dövülerek öldürülen 28 yaşındaki Halid Said'in cesedine ait fotoğrafların sosyal medyada yayılması Mısır'da büyük bir yankı uyandırmış, Said'in öldürülmesini protesto etmek için açılan sayfa yüzbinlerce takipçi toplamıştır. Said âdeta Mısır'da polis baskısı ve şiddetinin en çok bilinen sembolü hâline gelmiştir. Said'in öldürülmesini protesto etmek isteyen gençlerin, Mübarek'e karşı isyanı başlatacakları gün olarak Mısır'da “Millî Polis Günü” olarak kutlanan 25 Ocak'ı seçmeleri bir tesadüf değildir (Ross ve Cole 2011).

¹⁷ Haziran 2012'de yapılan seçimlerde Müslüman Kardeşlerin adayı Muhammed Mursi'yi destekleyen 6 Nisan Hareketi; zamanla Mursi'ye yönelik eleştirilerini ağırlaştırmış ve Mursi'nin devrime ihanet ettiğini savunmuş, Mursi ve Müslüman Kardeşler hükümeti aleyhinde protestolar düzenlemeye başlamıştır. 29 Mart 2013'te İçişleri Bakanı Muhammed İbrahim'in evinin önünde gösteri düzenleyen Gençlik Hareketi'nin kurucularından dördü olayın hemen ardından tutuklanmıştır. Ahmed Mahir ise, “Geçiş Döneminde Mısır” (*Egypt in Transition*) başlıklı bir konferansta konuşma yapmak üzere gittiği ABD'den dönüşte tutuklanmıştır (Al-jazeera, 10 May 2013).

- Parlatentonun feshedilmesi,
- Özgürlükleri garanti altına alan yeni bir anayasanın yapılması,
- Gösterilerde tutuklananların serbest bırakılması ve
- Tahrir’de hayatını kaybedenlerin ölümünden sorumlu olanların yargı önüne çıkarılması (PBS 2011).

Bunlardan da anlaşılacağı üzere, Hareket’in başlıca hedefi olan Mübarek rejiminin yıkılması gerçekleştiğinde, kurucularından olan Muhammed Adil, “Artık demokratik reform için rol oynayacağız” diyerek Devrim sonrası süreçte de aktif olacaklarını belli etmiştir (Carnegie).

6 Nisan Gençlik Hareketi kadar önemli bir diğer muhalif grup, yine liberal akımı temsil eden ve Muhammed el-Baradeı öncülüğünde örgütlenen *Ulusal Değişim Derneği*’dir. Birçok irili ufaklı örgüt ve hareketi kapsamalı sebebiyle bir “çatı organizasyonu” olarak ortaya çıkan Dernek, el-Baradeı’in Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu Başkanlığından ayrılıp Mısır’a dönmesinin ardından 2010 yılının başında kurulmuştur.

Muhammed el-Baradeı, 19 Şubat 2010’da Mısır’a geldiğinde yoğun sevinç gösterileriyle karşılanmıştır. El-Baradeı yaptığı açıklamalarda, ülkede seçimler âdil bir ortamda gerçekleşir ve gerekli anayasal reformlar yapılırsa 2011 seçimlerinde aday olabileceğini ilân etmiştir. Müslüman Kardeşler de dâhil ülkedeki muhalif gruplarla görüşen el-Baradeı’in öncülüğündeki derneğin temel hedefleri; Anayasa’nın özellikle 76, 77 ve 88. maddelerinin değiştirilerek demokratik bir seçimin temin edilmesi, olağanüstü hâl yasaının kaldırılması ve seçimlerin bağımsız yargı tarafından gözetlenmesi suretiyle Mübarek yönetimine son verilmesi olmuştur. Gerçekten de Ulusal Değişim Derneği de dâhil, Mübarek karşıtlarının tamamı tarafından eleştirilen bu hususlar, iktidarın el değiştirmesini neredeyse imkânsız kıldığı için tüm rejim muhaliflerinin temel hedefi olmuştur (ICG 2005).

1928’de kurulan, Mısır’da İslamcı akımın başlıca temsilcisi olan ve rejim tarafından “İslam devleti kurmak amacıyla şiddeti teşvik etmek”le itham edilen *Müslüman Kardeşler*’in ülkenin en köklü ve en geniş destekli muhalif grubu olduğu tartışmasızdır. Hatta Müslüman Kardeşler, “dünyanın en eski, en büyük ve en etkili İslamcı örgütü” olarak da nitelendirilmektedir (Leiken ve Brooke 2007, 107). Devlet tarafından faaliyetleri yasaklanan örgüt, Devrim sonrasında yasal bir siyasî parti (Hürriyet ve Adalet Partisi) kurana dek, bağımsız adaylarla Meclis’e girmeyi denemiştir. Mübarek rejimi için en ciddi rakip olarak görülen örgüt, şeriatı savunmakla birlikte demokratik yollarla temsil edilmek ve siyasî hayata dâhil olmak istemektedir.

Günümüzdeki Müslüman Kardeşler’in, Hasan el-Benna tarafından kurul-

duğu zamandaki gibi bir hareket olmadığı ve ideolojisini revize ettiği belirtilmelidir. Özellikle 1970'lerden itibaren hareketin manevî rolünden ziyade siyasî rolüne vurgu yapan yeni kadronun etkisini artırmasıyla birlikte Kıptî azınlık, şeriatın yeri ve rolü, insan hakları, demokrasi, Batı dünyasıyla ve Müslüman ülkelerle ilişkiler gibi konulardaki görüşlerinde ciddi değişim yaşanan örgüt, seküler demokratik sisteme daha yakın durmaya başlamıştır (Zahid ve Medley 2006, 703-704). Müslüman Kardeşler'in, 1984 yılında Meclis Seçimleri için liberal ve seküler Vafd partisiyle ittifak kurması, bazı uzmanlar tarafından Hareket'in benimsediği yeni yaklaşımının ilk somut göstergesi olarak kabul edilmiştir (Harnisch ve Mecham 2009, 190).

Hareket, el-Benna sonrasındaki lideri olan Hasan el-Hudeybi'nin devrime karşı çıkan ve İslam devletinin siyasî hayata katılım ve sosyal faaliyetler aracılığıyla tedricen kurulmasını öngören fikirlerinden etkilenmiştir ve günümüzde bu yönde bir tutum sergilemektedir (Zollner 2009). Müslüman Kardeşler üyeleriyle 2006 yılında yapılan mülakatlara dayanarak yapılan bir araştırma, örgütün İslamî ilkelere uygun olmak kaydıyla demokratik normları benimsediği; dahası, Müslüman Kardeşler'in Mübarek rejimine nazaran sivil hakları daha fazla gözettiğini savunmaktadır (Harnisch ve Mecham 2009, 189). Nitekim, geniş bir kesimin desteğini alan örgütün, Mısır'da demokratik seçimlerin yapılması hâlinde seçimlerden galip çıkacağı, böylelikle de Mısır'da yeni bir dönemin başlayacağı düşüncesi Devrim günlerinden itibaren sıkça dile getirilmiştir. (Bu tahminlerin isabetli olduğu, ileride bahsedileceği üzere, 2012'de gerçekleşen seçimlerle ortaya çıkmıştır.)

25 Ocak'ta gösteriler başladığında, İçişleri Bakanı olayın sorumlusu olarak ilk önce bu örgütü işaret etmiştir. Ancak, protesto gösterileri başladığında öne çıkmamaya özen gösteren Müslüman Kardeşler yaptığı açıklamada, olayların sorumluluğunu üstlenmezken, taraftarlarının eylemlere katılmasına engel olmayacağını ilân etmiştir. Müslüman Kardeşler'in temkinli bir tavır sergilemesi ve bu süreçte el-Baradey ile (geçici olduğu sonradan açıkça da görülen) bir ittifak kurması, değişimin vekâletinin Baradey'e verilmesi olarak da değerlendirilmiştir (Mert 2011). Şu bir gerçektir ki, Müslüman Kardeşler'in yumuşayan pozisyonu rejim karşısında liberallerle ittifakı mümkün kılmış ve Devrimin temel dayanağı olmuştur (Bölme, et al. 2011, 10). Esasen, Mübarek'in koltuğundan indirilebileceğinin anlaşılmasıyla birlikte, 28 Ocak'tan sonra Müslüman Kardeşler de protestolara katılmaya başlamıştır (Cook 2011).

Yukarıda bahsi geçen muhalif hareketleri, kitlesel bir şekilde sokağa döken süreçte göz önünde bulundurulması gereken önemli bir husus, 2010 sonunda yapılan ve UDP'nin yine açık farkla kazandığı genel seçimler öncesinde uygulanan muhalefeti sindirme faaliyetleridir. Seçimlerden önce muhalefetin ve basınının ciddi baskılara maruz kalması ve bu genel seçimlerde iktidar partisinin iyice güçlenmesi, halktaki mevcut hoşnutsuzluğun artmasına sebep olmuştur

(ICG 2011, 1).

Mübarek döneminin son genel seçimi öncesi yaşananlar, Mısır'da gerçekleştirilen devrim bakımından ayrı bir yere sahiptir. Zira seçim öncesi Mübarek'in izlediği politikalar, Mısır'da siyasetin ciddi derecede gerginleşmesine sebep olmuştur. Bu çerçevede, Müslüman Kardeşler'in Kasım 2010 seçimlerine grup olarak katılacaklarını duyurmasını müteakip, örgüte mensup 150 kişinin ve seçime üç gün kala 1000 kadar örgüt taraftarının tutuklanması halkın ciddi tepkisine sebep olmuştur. Siyasî gruplara uygulanan bu baskının, basın-yayın organlarına da uygulanması tansiyonu iyice artırmıştır. Bu gelişmeler karşısında muhalefet, seçimlerin ikinci turunu boykot etmiştir. Nihayetinde, Mübarek'in partisi UDP, seçimden güçlenerek çıkmış; muhalefetin Meclis'te zaten kısıtlı olan temsil hakkı iyice azalmıştır. Tartışmalarla dolu bu seçim sürecinin ardından Tunus'ta yaşanan olaylar, fitili ateşleyen gelişme olmuştur (Tanrıverdi, Mısır'da Çalkantılı Cuma 2011).

2.2. Protestolar ve Mübarek'in Hamleleri

İlk önce, rejim karşıtı protestoların başladığı ilk günlerde Mısır muhalefeti- nin tek bir ses olduğunu söylemenin zor olduğu belirtilmelidir. Örneğin, Muhammed el-Baradei protestocuları desteklerken, en güçlü muhalefet grubu konumundaki Müslüman Kardeşler gösterilere açık destek vermektan imtina etmiştir. Polisin göz yaşartıcı gaz ve tazyikli suyla müdahale ettiği ve 3 kişinin öldüğü 25 Ocak gösterilerinin ardından Mısır İçişleri Bakanlığı gösterilere yasak getirmiş, yürüyüş ve toplantılara izin verilmeyeceğini ve eyleme katılanların tutuklanacağını duyurmuştur. Ancak protestocular, 25 Ocak gecesinde Kahire sokaklarındaki yerlerini bırakmamış ve ertesi gün yapılacak gösterileri beklemeye devam etmiştir. Polis gece boyunca sokakları terk etmemekte direnen göstericileri dağıtmaya çalışırken, sosyal paylaşım sitesi *twitter*'a erişim yasaklanmıştır. Mübarek'in sona erdirmeye yönelik baskılarına rağmen, göstericiler Mübarek görevinden ayrılana kadar eylemlere devam edeceklerini duyurmuştur.

Mübarek, sokağa çıkma yasağı ilân etmişse de amacına ulaşamamış, hangi yolu denerse denesin protestoların önüne geçememiş; 28 Ocak (Cuma) akşamı, 18 kişinin öldüğü ve bin kadar kişinin yaralandığı, UDP Genel Merkez binasının ateşe verilip yağmalandığı ve "Cuma Gazabı" olarak bilinen gösteriler ardından Meclis'te bir konuşma yapmıştır.

Gösteriler başladıktan sonra ilk kez konuşan Mübarek, görevinin başında kalacağını açıklamış, ülkenin güvenliğini sağlamak için her şeyi yapacağını altını çizmiş ve hükümetin istifasını istediğini belirtmiştir. Her vatandaşın özgürlüğünden yana olduğunu belirten Mübarek, demokrasi için yeni önlemler alınacağı sözünü de vermiştir. Bunlarla yetinmeyen Mübarek, 30 yıllık iktida-

rında bir ilki gerçekleştirerek başkan yardımcısı atamıştır. Zamanlamasının çok geç olmasının yanı sıra, rejimin önemli isimlerinden olan Ömer Süleyman'ın atanmış olması da gösterilen tepkinin azalmamasının bir başka sebebi olmuştur. Nitekim göstericiler, bu atamanın yönetim anlayışında bir değişiklik sağlamayacağını savunarak eylemlerine devam etmiştir.¹⁸

1 Şubat (Salı) günü eylemlerin merkezi olan Tahrir Meydanı'nda bir milyondan fazla kişi toplanarak en büyük eylemlerini gerçekleştirmiş; bir açıklama yapan Mısır ordusu "*halkın talepleri meşrudur, halka karşı şiddete başvurmayacağız*" diyerek tavrının eylemcilerden yana olduğunu ortaya koymuştur. Diğer yandan, yeni atanan Devlet Başkan Yardımcısı Ömer Süleyman, Mübarek'in kendisine "*anayasal reforma bağlı meseleler etrafında diyalog başlatmak amacıyla, bütün siyasî güçlerle acilen temasa geçme*" görevi verdiğini açıklamıştır (Ntvmsnbc, 1 Şubat 2011).

1 Şubat akşamında, "ABD, Mübarek'in Üstünü Çizdi" başlıklı bir haberde, ABD Başkanı Obama'nın, emekli büyükelçi Frank Wisner'i özel temsilcisi olarak Mısır'a gönderdiği, Wisner'in Mübarek'e Obama'nın tekrar aday olması yönündeki mesajını iletmesi ve Mübarek'in adaylıktan vazgeçtiğini duyuracağı bilgisi yayınlanmıştır (Ntvmsnbc, 01 Şubat 2011). Gerçekten de birkaç saat sonra Mübarek tekrar televizyonda halkın karşısına çıkmıştır. Gece saat 23.00'te Kahire'de yüz binlerce kişi protesto gösterisi devam ederken devlet televizyonundan halka hitap eden Mübarek, reform sözü vermekle beraber, görev süresinin sonuna dek görevde kalacağını; ancak, tekrar aday olmayacağını duyurmuştur. Mübarek konuşmasında "*İlk önceliğim; ülkemizde barış ve istikrarı tesis etmek, liderliğin barışçıl bir şekilde el değiştirmesini ve sorumluluğun, gelecek seçimlerde halkın seçeceği kişide olmasını sağlamaktır. Tekrar aday olma niyetinde değilim*" demiştir. Açıklamasında protestocuları da eleştiren Mübarek, "*Son birkaç gün içinde yaşananlar, halk ve liderler olarak kargaşayla istikrar arasında bir tercih yapmamızı gerektiriyor, yeni koşullar ve yeni bir Mısır gerçekliğini dayatıyor*" ifadesini kullanmıştır. Mübarek ayrıca, tüm partilere görüşme çağrısı yaptığını ancak bazı partilerin bu daveti geri çevirdiğini belirtmiş ve "*Burası benim ülkem. Burada yaşadım. Bu ülke için savaştım, toprağını, egemenliğini ve çıkarlarını savundum ve bu topraklarda öleceğim*" diyerek konuşmasını tamamlamıştır (BBC Türkçe, 02 Şubat 2011).

Mübarek'in tatmin edici bulunmayan açıklamalarından sonra "*Sen gitmeden biz gitmeyeceğiz*" sloganlarıyla eylemlerine devam eden göstericiler, Mü-

¹⁸ 2008 yılına dayanan bir *wikileaks* belgesi, İsrail yönetiminin, yıllardır bölgede faal arabuluculuk yapan Ömer Süleyman'ı "Mübarek'in yerini alması arzulan aday" olarak gördüğünü ortaya koymuştur. İsrail'e yakınlığı ile bilinen Süleyman'ın Mübarek tarafından yardımcılığına atanması Mısırlıları hiç memnun etmese de İsrail'i rahatlatmıştır.

barek'in derhal istifa etmesini ve yeni bir anayasanın hazırlanmasını istemişler, baskılarını artırmak adına 4 Şubat Cuma günü yapılacak daha büyük bir eylem hazırlığına girişmişlerdir. Muhalif liderler de açıklamadan tatmin olmadıklarını dile getirerek Mübarek'in Cuma gününe kadar istifa etmesi çağrısında bulunmuş; el-Baradey, Mübarek'in yaptığı açıklamayı "iktidarını sürdürmeye yönelik bir aldatmaca" olarak değerlendirmiştir (BBC Türkçe, 2 Şubat 2011).

Televizyondaki konuşmasının hemen sonrasında Mübarek'le yarım saat telefonda görüştüğünü açıklayan Obama; "*değişimin barışçıl yollardan gerçekleşmesi ve derhal başlaması gerektiğini*" söylemiş, Mübarek'in de mevcut durumun devam edemeyeceğini ve değişimin gerekli olduğunu kabul ettiğini ifade etmiştir. Sözkonusu açıklamanın ardından, Mısır Ordusu da halka evlerine geri dönme çağrısında bulunmuştur. Göstericiler ise ordunun çağrısının aksine Tahrir Meydanı'ndaki eylemlerine devam etmiştir. 2 Şubat akşamı, Mübarek'in konuşmasından sonra harekete geçen taraftarlarıyla, muhalifler ilk kez açık şekilde karşı karşıya gelmiş ve çatışmalar başlamıştır.

3 Şubat'ta, Hüsnü Mübarek ve Ömer Süleyman, olayların başladığı günden sonra ilk kez bir gazeteciye mülakat vermişlerdir. ABC televizyonundan Christiane Amanpour'a konuşan Mübarek, "*62 yıldır devlet için çalıştığını ve artık emekli olmak istediğini, şahsen istifa etmekten çekinmediğini ancak istifa etmesi hâlinde ülkede kargaşa çıkmasından korktuğunu belirtmiş; bu yüzden de görev süresinin sonuna kadar işini bırakmayacağını*" yinelemiştir. Ayrıca, bir an önce istifa etmesini bekleyen ABD Başkanına nasıl karşılık verdiğinin sorulması üzerine ise Mübarek, Başkan Obama'yı "*Mısır kültürünü bilmiyorsunuz ve ben çekilsem neler olacak anlamıyorsunuz*" diye yanıtladığını belirtmiştir (Amanpour 2011).

Yine Christiane Amanpour'un yaptığı ve video kayıtları da yayınlanan mülâkatta; Ömer Süleyman, "*Mısır'ın Tunus gibi olmayacağını, Mübarek gibi kendisinin de aday olmayı düşünmediğini ve sokaklardaki göstericilerin yabancılar tarafından desteklendiğini*" belirtmiştir. Eylemcilerin meydanları terk etmemesi hâlinde ne yapacaklarının sorulması üzerine Ömer Süleyman, "*onlara karşı şiddet kullanmayacağız; evlerine dönmelerini isteyeceğiz, ama onları buna da zorlamayacağız*" demiştir (Amanpour 2011). Bu arada, Başbakan Ahmet Şefik, bir önceki gün çıkan çatışmalarda yaralanan ve hayatını kaybedenler için özür dilemiş, sorumluların cezalandırılacağını belirtmiştir.

Mübarek karşıtı gösterilere katılan fakat örgütlenmesinde rol almadıklarını savunan Müslüman Kardeşler üyesi olarak milletvekilliği yapmış olan Muhammed el-Beltagi, hükümetin görüşme davetini reddettikten bir gün sonra, "*Mübarek rejiminin bitmesinin ardından müzakereye hazırız. Cumhurbaşkanlığına aday olmaya veya bir koalisyon hükümetinde görevlendirilmeye hevesli değiliz*" şeklinde bir demeç vermiştir.

6 Şubat'ta, Ömer Süleyman'ın başkanlığında, aralarında Müslüman Kardeşlerin de bulunduğu muhalif grupların yanısıra gençlik gruplarını ve bir âkil adamlar heyetini buluşturan resmî bir görüşme yapılmıştır. Bu toplantı, Mübarek rejiminin Müslüman Kardeşler ile resmen ve kamuya açık olarak yaptığı ilk toplantı olması sebebiyle “eşi görülmedik bir görüşme” olarak değerlendirilmiştir (Socolovsky 2011). Mısır devlet televizyonu, bu görüşmede, tarafların anayasa değişiklik önerilerinde bulunacak bir ortak komisyon kurma konusunda anlaştıklarını ve bu komisyonun önerilerini Mart'ın ilk haftasında açıklayacağını duyurmuştur (BBC Türkçe, 07 Şubat 2011).

Görüşmenin ardından, Müslüman Kardeşlerin'in üst düzey üyelerinden olan Abdülmanem Abdülfatuh, Süleyman'ın görüşmedeki tutumunun olumlu olduğunu, ancak Mısır'da topyekûn siyasî dönüşüm yolunda masaya koydukları talepleri karşılama yönünde özel bir tavır sergilemediğini söylemiştir. Abdülfatuh, Mübarek'ten “Anayasa'nın 76 ve 77. maddelerinin değiştirilmesini, parlamentoyu feshetmesini, tüm siyasî mahkûmları serbest bırakmasını ve olağanüstü hâli kaldırmasını” talep ettiklerini belirtmiştir. Abdülfatuh, bu talepler yerine getirilinceye dek eylemcilerin sokaklarda olacağını ve paralel olarak görüşmelerin de devam edeceğini sözlerine eklemiştir. Muhammed el-Baradei'nin temsilcisi Mustafa Naggar da toplantının olumlu olduğunu belirtmiş ve görüşmeyi “sadece bir başlangıç” olarak değerlendirmiştir. Hükümetten gelen açıklamadaysa, anayasa değişiklikleri konusunda bir komisyon kurulduğu ve çalışmalara başlandığı duyurulmuştur (Milliyet, 06 Şubat 2011).

Ömer Süleyman'ın muhalefetle biraraya gelmesi, halkın beklediği yönde bir adım olmuşsa da tatmin olmayan Mısırlılar, protesto gösterilerine devam etmiştir. Halkın kararlılığı, Mübarek'in bir kez daha geri adım atmasını sağlamıştır. 10 Şubat'ta öğleden sonra yayımlanan haberlerde Mübarek'in gece saatlerinde bir açıklama yaparak istifa edeceği gündeme gelmiştir. Bunun üzerine Tahrir Meydanı'na istifa haberini birlikte dinlemek ve ardından zafer gösterisi yapmak isteyen Mısırlılar merakla istifa haberini beklemeye başlamıştır. Beklenen konuşma, gece saat 23.00'te yayımlanmıştır.

Bir kez daha televizyon karşısına çıkan Hüsnü Mübarek, “*Mısır'daki güç değişiminin başladığını söylemiş; bu sürecin Eylül ayında yapılacak seçimlere kadar süreceğini ve yetkilerinin büyük bir kısmını yardımcısı Ömer Süleyman'a devretmiş bir şekilde görevine devam edeceğini*” duyurmuştur. Mısır halkının değişim talebinin meşru olduğunu da belirten Mübarek, gençliğin sesine kulak verdiğini ifade etmiş, ülke dışından gelecek baskılara boyun eğmeyeceğini vurgulamıştır. Eylül'de yapılacak seçimlerde aday olmayacağını tekrarlayan Mübarek, seçim sonuçlarına saygılı olup görevi devredeceğini dile getirmiştir. Mısır'da sağlıklı ve yapıcı bir demokratik diyalog sürecinin başladığını, muhalefetin görüşlerinin alındığını söyleyen Mübarek, geçiş döneminde ülkede yapılacak reformların yeni kurulan Anayasa Komisyonu tarafından

yürütüleceğini belirtmiş; ilk aşamada, anayasadaki özgürlükleri kısıtlayan altı maddenin değiştirileceğini duyurmuştur (BBC Türkçe, 10 Şubat 2011).

Protestoların temel hedefi, Mübarek yönetiminin tümünden görevini bırakması olduğundan Mübarek'in bu açıklaması da göstericileri tatmin etmemiştir. Mübarek'in açıklamalarına ilk tepkilerden birisi muhalefetin önde gelen isimlerinden el-Baradey'den gelmiştir. “*Mısır patlayacak, ordu derhâl ülkeyi kurtarmalı*” diyen el-Baradey; Mısır halkının yeni düzenlemeyi kabul etmeyeceğini, Ömer Süleyman'ın Mübarek'ten hiç farklı olmadığını, her ikisinin de kabul edilemez olduğunu ve ülkeleri için ikisinin de görevi bırakması gerektiğini ileri sürmüştür (CNN, 11 Şubat 2011)

ABD Başkanı Obama, Mübarek'in görevde kalacağını duyurduğu konuşmasının ardından yazılı bir açıklama yapmış ve şu ifadelerle yer vermiştir: “*Mısır halkına, iktidar geçişi olduğu söylendi ancak bu geçişin hemen, anlamlı ve yeterli olup olmadığı henüz açık değil. Çok sayıdaki Mısırlı, yönetimin demokrasiye gerçek bir geçiş konusunda ciddi olduğuna ikna olmuş değil. Mısır halkı ve dünyaya net biçimde konuşmak, Mısır yönetiminin sorumluluğundadır. Mısır hükümetinin gerçek demokrasiye doğru inandırıcı, somut ve açık yol haritası ortaya koyması gerekiyor; ancak, Mübarek henüz bu fırsatı kullanmadı.*” Ayrıca, Mısır halkının azimle demokrasi taleplerini sürdüreceğini ifade eden Obama, ABD'nin halkın dostu olmaya devam edeceğini de belirtmiştir (Ntvmsnbc, 11 Şubat 2011).

Görüldüğü üzere Mübarek, halk ayaklanmasına direnmeye çalışmıştır. Ne var ki, ordunun Mübarek'e sırtını dönmesi ve ABD'nin Mübarek üzerinde kurduğu baskı neticesinde, 11 Şubat'ta yardımcısı Ömer Süleyman aracılığıyla görevini bıraktığını duyurmak durumunda kalmıştır. Mübarek'in ayrılışı, Müslüman Kardeşler'in eski Meclis grubu başkanı Muhammed el-Katatni¹⁹ tarafından “*Mısır halkını ve şehitlerini selamlıyorum. Bugün Mısır halkının zafer günüdür. Devrimin ana hedefine ulaşıldı*” ifadeleriyle değerlendirilmiş; Ayman Nur ise “*Bu Mısır tarihindeki en önemli gün. Mısırlılar yeniden doğdu*” diye konuşmuştur.

Şubat 2011 Devrimi, Mısır için yeni bir dönemi açmış; ülkenin artık demokratik seçimlerle işbaşına gelecek hükümetlerle yönetileceği beklentisi güçlenmiştir. Mısır'da yeni dönem, aşağıda incelendiği üzere, seçimle iktidar oluşumuna yol açmışsa da yeniden yapılanma süreci ümit edildiği gibi kolay geçmemiştir.

¹⁹ Katatni, Devrim sonrasında Müslüman Kardeşler'in siyasî kolu olarak kurulan Hürriyet ve Adalet Partisi'nin Genel Sekreterliğine getirilmiştir.

3. Mübarek Sonrası Yeni Dönem

Ömer Süleyman'ın 11 Şubat'ta yaptığı duyuruda, Hüsnü Mübarek'in istifa ettiği (*resign*) değil, "görevini bırakarak (*relinquish*) Silahlı Kuvvetler Yüksek Konseyi'ni (SKYK) görevlendirdiği" ifadesinin yer almış olması dikkat çekicidir. Cumhurbaşkanı'nın istifası durumunda SKYK'nın göreve gelmesi gibi bir durum anayasada öngörülmemişse de Mübarek sonrasında Muhammed Hüseyin Tantavi başkanlığındaki SKYK yönetimi devralmıştır.

Anayasa'ya göre devlet başkanının istifası hâlinde yerine meclis başkanının gelmesi gerekirken yönetimin orduya devredilmesinin bir nevi "darbe" olduğuna dikkat çekenler olmuştur. Örneğin, Uluslararası Kriz Grubu, halk ayaklanmasının sonucunu "askerî darbe" (*coup*) olarak değerlendirirken (ICG 2011, i); SETA yayınladığı bir raporda, "Mübarek'in istifası üzerine Tantavi başkanlığındaki SKYK ülke yönetimine el koymuştur" (Yıldırım ve Abdülcelil 2011, 6) demek suretiyle olayı bir darbe olarak nitelendirmiştir. Gerçekten de henüz Mübarek görevini bırakmamışken, 10 Şubat'ta bir bildiri yayımlayan SKYK, "halkın meşru talepleri karşısında, ulusu koruma yükümlülüklerinin farkında olarak Konsey'in toplandığını ve gerektiği kadar da bu toplantı hâlinin devam edeceğini" duyurmuştur. Bu bildirin ne anlama geldiğinin sorulması üzerineyse, üst düzey bir general, "artık Mübarek'in ordu üzerinde otoritesinin olmadığı, ordunun geçici bir süre için yönetimi ele geçirdiği" şeklinde cevap vermiştir (Eleiba 2011).

Mübarek'in ülkenin yönetimini devralmakla "görevlendirdiği" SKYK, Mübarek'in bu kararının hemen ardından bir bildiri yayınlamış ve "kariyeri boyunca yaptığı hizmetlerden ve Mısır halkının yüksek çıkarları yönünde aldığı karardan" dolayı Mübarek'e şükranlarını ve saygısını iletmış, bundan sonra atılacak adımlar hakkında bilgi vermek üzere bildiriler yayınlamaya devam edeceğini duyurmuştur.

12 Şubat'ta SKYK tarafından yayımlanan bildiride, "mevcut hükümetin ve valilerin yeni bir hükümet kurulana kadar görevlerine devam edeceği, Konsey'in, geçiş döneminin ardından demokratik sistemin kurularak sivil yöneticilerin işbaşına geçmesinin teminini arzu ettiği ve Mısır'ın tüm bölgesel ve uluslararası anlaşmalara bağlı kalacağı" ilân edilmiştir. Bundan bir gün sonra ise SKYK, "anayasanın askıya alındığını, Konsey'in 6 ay boyunca veya parlamento ve cumhurbaşkanlığı seçimleri yapılana kadar geçici olarak ülkeyi yöneteceğini, Konsey Başkanının fiilen Devlet Başkanı olduğunu, parlamentonun feshedildiğini, bundan sonra Konsey'in yasama işlevini yürüteceğini, anayasal değişiklikleri hazırlayacak bir komisyonun kurulacağını ve ardından referanduma gidileceğini" duyurmuştur (CrethiPlethi 2011).

SKYK yönetimi devralır almaz yayınladığı bu bildirilerle, halkın talepleri-

nin meşru olduğu ve bu yönde çalışacağını belirtmiştir. Yine de SKYK'nın Mübarek tarafından atanan Başbakan Ahmet Şefik'in görevde kalacağını duyurması, Mısır halkının tepkisini çekmiştir. Mübarek'in istifasından sonra da meydanları terk etmeyen göstericiler, eski rejimle bağlantılı siyasetçilerin görevlerine devam ediyor olmasını protesto etmişlerdir. Bu çerçevede, 22 Şubat'ta hükümet üyelerinden bazıları değiştirilmiş; ancak, bu adım da yeterli bulunmamıştır. Bunun üzerine SKYK, 3 Mart 2011 tarihinde Ahmet Şefik'i başbakanlıktan istifa ettirmiştir. Ahmet Şefik'in yerine göreve getirilen İsam Şeref,²⁰ halkın çağrılarına kulak vererek kabineyi yenilemiştir.

SKYK tarafından farklı siyasî grupların temsilcilerinden oluşturulan ve anayasal değişiklikleri hazırlayan komisyon, 26 Şubat'ta çalışmalarını tamamlamıştır. 19 Mart'ta halk oylamasına sunulacağı ilân edilen ve mevcut anayasanın dokuz maddesine getirilen değişiklikler şu şekildedir:

- Anayasa'nın 75. maddesi, “çifte vatandaşlık taşıyan veya Mısır vatandaşı olmayan birisiyle evlenmiş bir kişinin” Cumhurbaşkanı olamayacağını hükme bağlamıştır.
- 76. maddede yapılan değişikliklerle, Meclis'te temsil edilen partilerin aday gösterebileceği, 30 Meclis üyesinin bir kişiyi aday olarak önerebileceği ve 30 bin seçmenin imzasını alan kişinin adaylık başvurusu yapabileceği düzenlenmiştir.
- Anayasanın 77. maddesine getirilen değişiklikle Cumhurbaşkanı en fazla iki dönem görev yapabilecektir ve görev süresi 4 yıl olacaktır.
- 88. maddeyle, tüm seçim ve referandumların yargısal denetime tâbi olacağı temin edilmiştir.
- Anayasa'nın 139. maddesindeki yeni düzenlemeyle, cumhurbaşkanının görev ve geldikten sonraki 60 gün içinde bir yardımcı ataması zorunlu kılınmıştır.
- Yeniden düzenlenen 148. madde, olağanüstü hâlin, parlamentonun onayı ile ilân edilebileceğini, süresinin 6 ayı aşamayacağını ve ihtiyaç durumunda uzatılmasının ancak referandumla mümkün olabileceğini kayıt altına almıştır.
- 2007 yılında yapılan değişiklikle “terörizm” gerekçesiyle insan haklarını korumayan anayasal hakların askıya alınacağına dair getirilen hükümler tamamen kaldırılmıştır.
- 189. madde ise yeni bir anayasanın ya cumhurbaşkanının talebi ve hükümetin onayı ile ya da parlamento üyelerinin en az yarısının kararıyla mümkün olacağını; bu durumda, 100 üyelik bir Kurucu Meclis'in kurulacağını öngörmüştür (Brown ve Dunne 2011).

²⁰ İsam Şeref, Tahrir gösterilerinde aktif olarak yer almış ve demokrasi hareketinin öncülerinden biri hâline gelmiş bir akademisyen ve siyasetçidir.

Bu değişiklikler, büyük ölçüde halkın istediği yönde bir içerik taşıyor olsa da halkı tatmin edememiştir. Dahası, bu düzenlemelerden sonra da cumhurbaşkanının çok güçlü bir makam olacağı ve güçler arasında bir dengenin sağlanamayacağı gerekçesiyle, anayasal değişiklik paketi ciddi eleştirilere uğramıştır (Cook 2011; Ackerman 2011). Örneğin, 9 Mart'ta cumhurbaşkanlığı seçimlerinde aday olacağını ilân eden el-Baradei, halka, değişiklik paketini reddetmeleri çağrısı yapmıştır. Bütün eleştiri ve muhalefete rağmen, 19 Mart'ta yapılan ve katılım oranının yüzde 41 olduğu referandumda, değişiklik paketi yüzde 77,2 oyla kabul edilmiştir.

Anayasada değişiklikler yapılmasına rağmen SKYK, 30 Mart 2011'de bir "anayasal bildiri" yayınlamıştır. 63 maddeden oluşan bildiri, daha önce SKYK tarafından ilân edilen bildirimler ve 19 Mart'ta anayasaya getirilen değişiklikleri içermiş, 1971 Anayasasını tamamen yürürlükten kaldırarak yeni bir anayasa kabul edilene kadar geçiş döneminin anayasası olarak işlev görmüştür. Anayasa referandumundan sadece 10 gün sonra, ordunun anayasayı kaldırıp bu şekilde geçici bir anayasa ilân etmesi "sürpriz bir gelişme" olarak değerlendirilmiştir (Moustafa 2012, 4).

Anayasal değişiklikler yapılması, bazı sorunların halledileceğine dair bir işaret olmuşsa da Mısırlıların tepkisi ve talepleri sona ermemiş; Tahrir merkezli olmak üzere, protestolar devam etmiştir. Bu dönemde, Mübarek'in yargılanması ve olağanüstü hâl yasının kaldırılması başlıca talepler olmuştur. 2011 Nisan ayına gelindiğinde yine yüzbinlerce kişi Tahrir'de toplanmış ve bu sefer SKYK'yı ağır ilerleyen icraatları sebebiyle protesto etmiştir. SKYK ise, gösterilerin devam etmesi durumunda ordunun kuvvet kullanarak meydanı boşaltacağını duyurmuştur (Hill 2011). Bu gelişmeden de anlaşılacağı üzere, Mübarek sonrasında Tahrir'deki kalabalığın öncelikli hedeflerinden biri, ülkeyi fiilen yöneten ordu olmaya başlamıştır. Zira ordunun bir an önce gerekli demokratik seçimlerin gerçekleşmesini sağlayarak halkın iradesinin yönetime yansımaları bekleyen Mısırlılar, geçiş süreci uzadıkça ordunun kalıcı olacağından şüphe duymaya başlamış, ordu ile göstericiler arasında çatışmalar dahi yaşanmıştır.

Mübarek döneminin baskıcı politikalarına benzetilen uygulamalara imza atan SKYK tarafından binlerce gösterici askerî mahkemelerde yargılanmış ve ordunun Devrimi yolundan çıkartmak istediği yönünde kaygılar giderek artmıştır (McCormick 2011). Gerçekten de 2011 Şubat ayından Eylül ayına kadar geçen yaklaşık 7 aylık süre zarfında askerî mahkemelere çıkarılan sivil sayısı 12 bin civarındadır ki bu rakam, 30 yıllık Mübarek döneminde askerî mahkemede yargılananların sayısını bile aşmıştır (Human Rights Watch 2011). Ayrıca, *AlJazeera* kanalının Kahire ofisine baskın düzenlenerek bir çalışanın tutuklanması ve seçimler öncesinde kaldırılacağı duyurulduğu hâlde Olağanüstü

Hâl Yasası'nın süresinin Haziran 2012'ye kadar tekrar uzatılması gibi gelişmeler de orduya karşı olan güvensizliği iyice artırmıştır. Parlamento seçimlerine yaklaşılırken SKYK'ya ilişkin ortaya çıkan güven bunalımı, "devrim sona mı eriyor?" sorusunun tartışılmasına kadar ileri gitmiştir (Cook, Egypt's Identity Crisis 2011).

Bir yoruma göre; ordu kışlasına dönmek istemişse de aynı zamanda, uzun yıllardır sahip olduğu siyasî ve ekonomik imtiyazları kaybetmemek için zayıf ve bölünmüş bir sivil hükümet üzerinde kontrol gücünü elde tutabilmeyi tercih etmiştir (Traub 2011). Ordunun sivil yönetime geçişe itirazı olmamakla beraber siyasete etki edebilme niyeti taşıdığı, Başbakan yardımcısı Ahmet el-Selmi'nin Kasım 2011'de hazırladığı belgeyle net bir şekilde ortaya çıkmıştır. "Selmi Belgesi" olarak anılan ve "anayasa yazım sürecinde rehber olacak ilkeleri" sıralayan belge, ordu bütçesinin sivil yönetimin denetimine tâbi olması, silâhlı kuvvetlere ilişkin tüm meselelerde SKYK'nın tek yetkili organ kılınması, SKYK'yı ilgilendiren kanunların bizzat kendisi tarafından onaylanması gerektiğini savunmuştur. Bu belgeyle, SKYK'ya duyulan güven daha da azalırken, yönetim sivil idareye devredildikten sonra da askerî yönetimin bir nevi özerklik istediği ortaya çıkmıştır (Moustafa 2012, 4-5).

Ordunun siyasette kalmak istediği yönünde kaygıların artması, meydanların tekrar göstericilerle dolmasıyla sonuçlanmıştır. Bu sefer hedefinde SKYK'nın olduğu protestolar, onlarca kişinin ordu müdahalesi neticesinde ölmesine sebep olmuş, SKYK'nın ölenler için özür dilemesi eylemcileri yatıştırmamış ve 3 Mart'ta göreve getirilen hükümet 22 Kasım'da istifa etmiştir. Bu arada, Kasım 2011 olaylarının Ocak-Şubat olaylarından önemli bir farkı olduğu da belirtilmelidir: Müslüman Kardeşler, seçimlere gidilirken yaşanan bu olaylara müdahil olmamıştır. Müslüman Kardeşler'in devrimin 9. ayında artan eylemlerden uzak durmasını "ordu ile örtülü ittifak" kurmasına bağlayanlar olmuştur (Hamid 2012, 4; Bowen 2011). Her ne sebeple olursa olsun, seçimler öncesinde artan ve seçimlerin yapılmasını tehlikeye atan gerginlik ve şiddet ortamı, Mübarek karşısında tek vücut olan muhalefetin artık eskisi kadar kapsayıcı olamadığını ortaya koymuştur.

Dolayısıyla, parlamento seçimlerinin arifesinde genel duruma bakılırsa, siyasî istikrarsızlığın devam ettiği, beklenen reformların tümüyle hayata geçirilemediği, yasama ve yürütmenin sivillere devredilmesinden sonra dahi SKYK'nın ülkenin yönetiminde söz sahibi olmayı sağlayacak formüller üzerinde çalıştığı, silâhlı kuvvetlerin devrimin ruhuna aykırı davrandığı şeklindeki kanaatin giderek kuvvetlendiği ve Devrim'in rotasından çıkmak üzere olduğu görülmektedir. Mısır tarihinin ilk demokratik parlamento seçimleri işte bu şartlar altında başlamıştır.

Aslında Eylül ayında yapılması planlanan fakat seçim sisteminde yapılacak değişikliğin beklenenden uzun sürmesi sebebiyle ertelenen seçimler,

SKYK'nın 27 Eylül 2011 tarihli kararnameyi uyarınca, 28 Kasım'da başlamış, üç turda gerçekleştirilmiş ve yaklaşık 3,5 ay sürmüştür. 20 Temmuz'da kabul edilen seçim yasası²¹ karmaşık bir sistem öngörmüştür. Bu yeni düzenlemeye göre; vekillerin üçte ikisi (332) partilerin hazırladığı liste üzerinden nisbî temsil sistemine göre, kalanları ise çoğunluk sistemine göre belirlenmiştir.

508 milletvekilinden oluşan Halk Meclisi'nin 10 üyesi Cumhurbaşkanı (bu sefer SKYK) tarafından atandığı için 498 koltuk için yarışılmıştır. 40 siyasî partinin ve 6591 adayın yarıştığı seçimler sonucunda İslamcı partiler Meclis'te çoğunluğu sağlamıştır. Müslüman Kardeşler'in kurduğu Hürriyet ve Adalet Partisi birinci olurken, radikal bir İslam anlayışı olan Selefî grupların temsilcisi Nur Partisi, seçimlerden ikinci çıkmıştır. Aşağıdaki tabloda yer alan sonuçlara göre, İslamî eğilimli olan ve ilk iki sırayı alan partiler, Meclis'te yüzde 72 oranında temsil hakkı elde etmiştir.²²

Tablo 5. Halk Meclisi Seçim Sonuçları (28 Kasım 2011-11 Ocak 2012)

Siyasî Partiler	Vekil Sayısı	Nisbî Temsille Seçilen	Çoğunlukla Seçilen	Oy %
Hürriyet ve Adalet Partisi (Müslüman Kardeşler İttifakı)	235	127	108	37,5
Nur Partisi (Selefî ittifakı)	123	96	27	27,8
Yeni Vafd Partisi (liberal)	38	36	2	9,2
Mısır Bloğu (liberal)	34	33	1	8,8
Bağımsızlar	23	0	23	-
Vasat Partisi (ılımlı İslamcı)	10	10	0	3,7
Diğer Partiler	35	30	5	-
TOPLAM	498	332	166	100

Kaynak: (IPU 2012)

Parlamentonun diğer kanadı olan Şûra Konseyi için seçimler, SKYK'nın 200 sayılı 27 Eylül 2011 tarihli kararnameyi uyarınca, Halk Meclisi seçimlerinin tamamlanmasının hemen ardından 29 Ocak 2012'de başlamış, 22 Şubat 2012'de tamamlanmıştır. 270 üyeli Şura Konseyi'nin 180 üyesi için yapılan seçimlerde 2888 aday yarışmıştır. Bu seçim de Hürriyet ve Adalet Partisi'nin birinciliği ile neticelenmiştir. Keza seçimden ikinci sırada çıkan yine Nur Partisi liderliğindeki Selefî gruplar olmuştur.

²¹ Daha önceki seçimler için geçerli olan 64 kişilik kadın kotası yeni seçim yasasında yer almamıştır. Dolayısıyla, yeni Meclis'te toplam 10 kadın milletvekili görev alabilmiştir.

²² Yeni Halk Meclisi ilk oturumunu 23 Ocak'ta yapmış ve bu oturumda 496 vekilin 399'unun oyunu alan Hürriyet ve Adalet Partisi Genel Sekreteri Saad el-Katatni Meclis Başkanı seçilmiştir.

Tablo 6. Şûra Konseyi Seçim Sonuçları (29 Ocak 2012-22 Şubat 2012)

Siyasî Partiler	Vekil Sayısı	Nisbi Temsille Seçilen	Çoğunlukla Seçilen	Oy %
Hürriyet ve Adalet Partisi (Müslüman Kardeşler İttifakı)	105	56	49	45,0
Nur Partisi (Selefi ittifakı)	45	38	7	28,6
Yeni Vafd Partisi (liberal)	14	14	0	8,4
Mısır Bloğu (liberal)	8	8	0	5,4
Bağımsızlar	4	0	4	-
Diğer Partiler	4	4	0	2,8
TOPLAM	180	120	60	100

Kaynak: (IPU 2012)

Bahsi geçen seçimlerin ardından, Devrim'den bu yana yasama yetkisini kullanmakta olan SKYK, bu yetkisini parlamentoya devretmiş ve Mısır'ın demokrasiye geçiş sürecinin bir aşaması daha tamamlanmıştır. Yeni parlamento, öncekilerle kıyaslandığında çok farklı bir tablo ortaya koymaktadır. 16 Nisan 2011'de resmen kapatılan Mübarek'in partisi UDP, artık parlamentoda temsil edilmezken, Mübarek döneminde türlü baskılara tâbi tutulan ve 1954'ten beri resmen yasaklı olan Müslüman Kardeşler, parlamentoda çoğunluk konumuna erişmiştir. Bu açıdan bakıldığında, 2011 Devrimi'nin Mısır siyasî hayatının kökten bir şekilde değişmesine sebep olduğu tartışmasızdır.

Yasama alanında bu önemli gelişme yaşanırken, Kasım 2011 eylemleri esnasında istifa eden İsam Şeref'in yerine getirilen Kemal el-Ganzuri, bir önceki başbakana nazaran daha geniş yetkilerle 24 Kasım'da başbakan olarak atanmış ve yeni bir kabine kurmuştur. Geçiş sürecinin bir sonraki dönüm noktası olan yürütmenin sivil yetkililere bütünüyle devri içinse cumhurbaşkanlığı seçimlerini beklemek gerekmiştir.

Bu arada, seçimle oluşturulan Meclis içinden yeni anayasayı yazmakla görevli olacak 100 kişilik Anayasa Komisyonu 26 Mart 2012'de kurulmuştur. Parlamentonun her iki kanadında da İslamcı partilerin büyük çoğunluğu elde etmesinin bir neticesi olarak, Anayasa Komisyonu'nda da Müslüman Kardeşler ve (Selefi) Nur Partisi'nin temsilcileri çoğunluğu oluşturmuştur ki bu durum, Komisyon'un kısa ömürlü olmasının da gerekçesi olmuştur. Seküler partiler tarafından "Komisyon İslamcılar tarafından istilâ edildi" şeklinde eleştiriler getirilmiş, ardından komisyon üyeleri arasında anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Seküler kesimlerin temsilcileri ile İslamî partilerin temsilcileri arasında başlayan görüş ayrılıkları sebebiyle liberal, laik, Hıristiyan ve solcu grupların temsilcileri komisyondan ayrılmış ve İdarî Mahkeme'ye Komisyon'un feshe-

dilmesi için başvuruda bulunmuştur. Mahkeme, 10 Nisan 2012’de bu yönde karar almış; İslamî partiler, kuvvetler ayrılığı prensibinin ihlâl edildiği gerekçesiyle kararı eleştirirken seküler parti ve siyasî hareketler kararı memnuniyetle karşılamıştır (Kalabalık 2013, 6).

Komisyonun kapatılması, demokratikleşme ve eski dönemin izlerini silme adına en önemli unsur olan yeni anayasanın yapımı sürecini büyük bir belirsizliğe sevk etmiştir. Devrim’in amacına ulaşabilmesi için hayatî önem arz eden anayasanın yapımı geciktiği için SKYK tarafından 30 Mart 2011’de ilân edilen geçici anayasanın yürürlük süresi de hâliyle uzatılmıştır. Böylelikle, silâhlı kuvvetlerin siyasî hayattaki egemenliğinin pekişmesinin yanı sıra, yargının süreçte kritik bir rol oynayabileceği de ortaya çıkmıştır.

Yargı, cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ikinci turunun yapılacağı tarihten iki gün önce, 14 Haziran 2012’de verdiği bir diğer kararla tekrar gündeme gelmiştir. Bu sefer Anayasa Mahkemesi, ”parlamento seçimlerinin anayasaya aykırı” olduğu yönünde bir kararla Halk Meclisi’ni feshetmiştir. Mısır resmî haber ajansı MENA, konuya ilişkin haberinde, “*Anayasa Mahkemesi, vermiş olduğu kararda parlamento seçimlerinin anayasaya uygun olmadığına hükmetti. Parlamentonun tamamı meşruiyetini kaybetti*” ifadesini kullanmıştır. Mısır Devlet Televizyonu Ertu 1 ise, parlamentonun feshinin ardından SKYK’nın yasama yetkisini üstleneceğini ve anayasa için kurulacak komisyonun SKYK tarafından oluşturulacağını duyurmuştur. Nitekim SKYK, 17 Haziran’da yayınladığı bir kararnameyle 30 Mart tarihli geçici anayasanın bazı maddelerinde değişiklikler yaparak yetkilerini genişletirken, seçilecek cumhurbaşkanının yetki ve sorumluluklarını kısıtlamıştır. Söz konusu anayasal bildiride, diğer hususlar yanında aşağıdaki hususlar düzenlenmiştir;

- Meclis’te kurulan Anayasa Komisyonu’nun görevini süresi içinde bitirememesi hâlinde SKYK’nın bir hafta içerisinde yeni bir komisyon kuracağı, komisyonun 3 ay içinde anayasayı hazırlayacağı ve 15 gün içerisinde referanduma sunacağı,
- Feshedilen Meclis’in yenilenmesine kadar ordunun yasama kuvvetini eline aldığı,
- Cumhurbaşkanının SKYK onayı olmadan savaş ilân edemeyeceği,
- Yeni anayasa ilân edilene kadar ordu ile ilgili bütün yetkilerin Genelkurmay Başkanı ve Savunma Bakanı’na ait olacağı.

Anayasa Komisyonu ile Halk Meclisi’nin feshedilmesine yönelik bildirimler ve seçimi gerçekleştirilen cumhurbaşkanının göreve başlamasından hemen önce SKYK tarafından yayınlanan anayasal bildiri, yasama ve yürütme organlarının demokratik yollarla belirlenmesi şansını zora sokmuş, ordu ile diğer kurumlar arasında ciddi gerginlik yaşanmıştır.

Yargının aldığı kararlar ve SKYK'nın demokratik yolla belirlenen kurumların yetkilerini sınırlayan kararlara imza atmasının arkaplanında, seçimlerden zaferle çıkan Müslüman Kardeşler'in, hem yasama hem de yürütmeyi ele geçirmesini engellemek düşüncesinin yattığı savunulmuştur (Kalabalık 2013, 7). Açıkça görünen bir husus, demokrasiye geçiş sürecinde gerekli olan kurumsallaşma adına ileri yönde bazı adımlar atılırken, kurumlar arasındaki güç mücadelesinin/çatışmanın süreci geriye doğru sardığıdır. Kısacası Mısır, demokratikleşme yolunda geçmişten beri gelen "iki adım ileri, bir adım geri" şeklindeki tecrübesini bir kez daha tekrar etmiştir. Bu zikzaklı geçiş süreci Cumhurbaşkanlığı seçiminin tamamlanması²³ ve Muhammed Mursi'nin 30 Haziran 2012'de görevine başlamasından sonra da devam etmiştir.

Mursi'nin, işbaşı yaptıktan hemen sonra Anayasa Mahkemesi'nin kararıyla feshedilen Meclis'in tekrar toplanmasını²⁴ öngören bir kararname yayınlaması, 12 Ağustos'taki bir diğer kararnamesiyle aralarında SKYK Başkanı Tantavi'nin ve Genelkurmay Başkanı Sami Annan'ın da bulunduğu üst düzey generalleri emekliye sevk etmesi²⁵ ve 17 Haziran tarihli anayasa bildirisini yürürlükten kaldırarak yeni parlamento oluşana kadar yasama yetkilerini eline geçirmesi, 12 Ekim 2012'de Başsavcı Abülmecid Mahmud'u görevden alması gibi bazı hamlelerde bulunması kurumlar arasındaki çatışmanın devam etmesine yol açmıştır. Zira Meclis'in toplanması kararına da başsavcının görevden alınması kararına da yasal gerekçelerle itiraz edilmiş ve Mursi bu hususlarda geri adım atmak durumunda kalmıştır (Kalabalık 2013, 10).

Mursi'nin 12 Ağustos kararnamesiyle ordunun etkisini sınırlandırması ve 2 Ağustos 2012'de kabinenin kurulmasıyla yürütmenin sivillere devri gibi demokratikleşme açısından olumlu gelişmeler olmuşsa da Mursi'nin 22 Kasım 2012'de yayınladığı bir kararname, Mursi ve muhalifleri arasındaki gerginliğin iyice belirginleştiğini ortaya koymuştur. Kararnamede, Mursi'nin göreve gelmesinden sonra yayınladığı hiçbir anayasal bildiri, yasa ve kararnamenin herhangi bir kişi ya da kurum tarafından iptal edilemeyeceği ve bunlara karşı itiraz yolunun kapalı olacağı belirtilmiş; Cumhurbaşkanı'nın Devrim'i ve millî birliği korumak veya millî güvenliği sağlamak için gerekli gördüğü her önle-

²³ 15-16 Haziran 2012'de yapılan seçimlerin ikinci turunda Mübarek döneminde Başbakanlık yapmış olan ve eski rejimin temsilcisi olarak görülen Ahmet Şefik ile yarışan Müslüman Kardeşler'in kurduğu Hürriyet ve Adalet Partisi'nin adayı Mursi, oyların yüzde 51,7'sini alarak Cumhurbaşkanı seçilmiştir.

²⁴ Feshedilen parlamento, Mursi'nin kararnamesi üzerine toplanmışsa da bu birleşim 5 dakika sürmüş, "sembolik bir güç gösterisi" olarak değerlendirilmiştir.

²⁵ Generallerin emekliye sevk edilmesinde, Sina yarımadasında radikal İslamcıların gerçekleştirdiği karakol baskınında 16 Mısır güvenlik görevlisinin öldürülmesinin yarattığı itibar kaybının da payı olduğu düşünülmektedir. Bakınız: (Fahim 2012).

mi almaya yetkili olacağı duyurulmuştur. Kararnameyle, Mursi tarafından alınan kararların “nihaî ve itiraz edilemez” bir nitelik kazanmasının Mursi aleyhindeki muhalefeti hem tedirgin ettiği hem de güçlendirdiği iddia edilmiştir. Kararnameyle anayasa yapımı için çalışmalarını sürdüren Anayasa Komisyonunu yargı müdahalesinden korumayı da hedeflediğini söyleyen Mursi’nin taraftarlarınca “devrimin güvence altına alınması” olarak kabul edilip sevinçle karşılanan kararname, BM İnsan Hakları Sorumlusu Navi Pillay tarafından “*Mısır’da insan hakları ve hukukun üstünlüğü bakımından doğurabileceği önemli sonuçlar bizi çok kaygılandırıyor*” denilerek eleştirilirken Muhammed el-Baradeý sözkonusu kararnameyle Mursi’nin kendisini “yeni firavun” olarak ilân ettiğini savunmuştur. Mursi’nin yetkilerini fazlasıyla genişleten hamlesine karşı başta Tahrir Meydanı olmak üzere ülkenin birçok yerinde protesto gösterisi düzenlenmiştir.

Diğer yandan, Anayasa Mahkemesi’nin parlamentoyu dağıtma ihtimâline karşı hızlanan yeni anayasanın yapım süreci, 19 Kasım’da liberal ve seküler kesimi temsil eden 26 üyenin anayasa komisyonundan istifa etmesine rağmen devam etmiştir. Muhalefetin boykot edeceğini duyurmasına karşın üzerinde toplumsal mutabakatın²⁶ tam olarak sağlanamadığı anayasanın hızlı bir şekilde onaylanması, ülkedeki gerginliği iyice artırmıştır. Bu gelişmenin ardından Mursi/Müslüman Kardeşler taraftarlarıyla karşıtları arasında birçok kez şiddet içerikli ve ölümlerle sonuçlanan çatışmalar yaşanmıştır. Bu noktada, muhalefet liderlerinin yanı sıra, Mısır ordusundan da uyarılar gelmiştir. 6 Aralık 2012’de bir mesaj yayımlayan ordu, “*Silâhlı Kuvvetler, diyalogun, uzlaşmaya varmak için en iyi ve tek yol olduğunu düşünmektedir. Bunun tersi, bizi karanlık bir tünele götürecektir. Buna izin vermeyeceğiz*” (BBC Türkçe, 8 Aralık 2012) diyerek Mursi’ye karşı tutumunu netleştirmiştir.

Her ne kadar yeni anayasa, toplumsal ayrışmaya ve kargaşa ortamına sebep olmuşsa da 15 Aralık 2012’de yapılması planlanan anayasa referandumundan geri adım atılmamıştır. Referandum öncesinde karşıt gösteriler devam ederken Mursi, oylamanın tehlikeye girmesinden çekindiği için, orduya polisle işbirliği yapma ve gerektiğinde sivilleri tutuklayabilme yetkisi vererek anayasanın oylanması konusundaki tavrını ortaya koymuştur.

Referandum neticesinde anayasanın kabul edilmesi, ülkedeki gerginliğin yatışmasına vesile olamadığı gibi, siyasî temelli kutuplaşmayı daha da netleş-

²⁶ Anayasa yapımı esnasında en çok tartışılan hususlardan biri, din-devlet ilişkisinin nasıl olacağıdır. Seküler kesim ve Hıristiyan azınlık karşı çıkmışsa da anayasanın 2. maddesine göre İslam devletin dinidir ve şeriat ilkeleri yasamanın temel kaynağıdır. Selefî gruplar da şeriat “ilkeleri” yerine “hukuku” yazılması gerektiğini savunmuştur. Hükümetin parlamenter sisteme mi, başkanlık sistemine mi dayanacağı ve ordunun devlet sistemindeki rolünün ne olacağı çok tartışılan diğer hususlar olmuştur.

tirmiştir. Mursi ile muhalefet arasındaki çekişme devam ederken, Mübarek'in devrilmesine yol açan Devrim'in yıl dönümünde Mısır sokakları yine hareketlenmiştir. Müslüman Kardeşler'in Devrim'i yolundan saptırdığını iddia eden ve anayasanın iptalini isteyenlerin Mursi aleyhindeki protestoları, yine onlarca kişinin hayatını kaybetmesiyle sonuçlanmış; Mursi bir kez daha "millî uzlaş"ı çağrısı yapmak durumunda kalmıştır. Çatışmaların yoğunlaşması üzerine Genelkurmay Başkanı ve Savunma Bakanı General Abdülfettah el-Sisi ise "*farklı siyasî güçler arasındaki mücadele devleti çöküşe sürükleyebilir*" diyerek siyasî iradeyi uyarmıştır. Ne var ki, mücadele keskinleşerek devam etmiştir. General el-Sisi, Mursi karşıtlarının 30 Haziran'da yapacakları protesto gösterilerinin öncesinde "*Ülke kontrol edilemez bir çatışma ortamına sürüklenirken ordu sessiz kalmayacak. Toplumda bir bölünmüşlük var ve bunun devamı Mısır devleti açısından bir tehlike*" diyerek âdeta darbenin sinyalini vermiştir.

Mursi'nin ilk yılında başarısız olduğu ve istifa etmesi gerektiğini savunan muhalefetin başlattığı imza kampanyasını 22 milyon kişinin desteklemesi ve ardından sokakların tekrar hareketlenmesi üzerine Mursi istikrarsızlığın ülkeyi felç edebileceği uyarısında bulunmuştur. Mursi'nin, göreve gelişinin ilk yıldönümü vesilesiyle yaptığı konuşmada birçok hata yaptığını kabul etmesi ve devrimi korumak adına gerekli reformları hayata geçireceğini belirtmesi de protestoları sona erdirmeye yetmemiştir. "Demokratik yollarla seçilip göreve gelen Mursi'nin iktidardan indirilmesine imkân tanıyan hiçbir yasal/anayasal mekanizma olmadığı ve böyle bir sonucun ancak kitlesel şiddet içerikli direnişin kamu düzenini bozması hâlinde ordunun bir darbe yapmasıyla mümkün olacağı" düşüncesini benimseyen muhalefet, sokaklardan çekilmeme konusunda ısrarcı davranmıştır. Muhalefetin, Mursi'ye yönelik istifa çağrılarının ardından ordu yayınladığı ültimatomla "*herhangi bir şekilde siyasete taraf olmayacağı, ancak Mısır'ın ulusal güvenliğinin karşı karşıya kaldığı 'vahim tehlike' karşısında harekete geçmek zorunda olduğunu*" duyurarak Mursi ve muhalefete iki gün içinde uzlaşma uyarısını yapmış; aksi hâlde, kendi "yol haritasını" uygulamaya geçireceğini ilân etmiştir.

Devrim sonrasında sancılı geçen yeniden yapılanma sürecinde gerçekleştirilen demokratik seçimlerle iktidara gelen ilk Cumhurbaşkanı olan Muhammed Mursi, ordunun "uzlaşma olmazsa darbe kaçınılmaz olur" mealindeki ültimatoma cevaben "canı pahasına görevini sürdüreceğini" belirtmiştir. Mursi, ordunun verdiği 48 saatlik sürenin dolmasını müteakip 3 Temmuz 2013'te gerçekleştirilen askerî darbeye devrilmiş ve süreç bambaşka bir yöne doğru gitmeye başlamıştır. Askerî darbe, Mısır demokrasisi için ciddi bir geri adım olmuştur.

Batılı ülkeler 3 Temmuz'da yaşananları "askerî darbe" olarak nitelendirmekten kaçınmış, ordunun ülkedeki gerginliği sona erdirmek, otoriterleşen Mursi hükümetini frenlemek için bir "müdahale"de bulunduğunu savunmuş-

tur. Ayrıca Suudi Arabistan, Kuveyt ve Birleşik Arap Emirlikleri darbe sonrasında Mısır'a 12 milyar dolarlık malî yardım yapma kararı alarak darbeyi desteklemiş, İslamcı olarak bilinen bir iktidarın yanında yer almaktan kaçınmıştır. Üstelik, Suudi Arabistan ile bağlantılı olan (Selefi) Nur Partisi de darbeye destek vererek Mısır'da tesis edilen İslamcı birlikteliğin sona ermesine sebep olmuş, Müslüman Kardeşleri yalnızlaştırmıştır.

Ordu müdahalesinin ardından yenilenen siyasî kadroların, ülkenin sorunlarını çözüp çözemeyeceği ve Müslüman Kardeşler destekçileri ile karşıtları arasında darbe sonrasında artarak devam eden çatışmaların bir iç savaşa dönüşüp dönüşmeyeceği gibi hususlar, bu satırların yazıldığı 1 Eylül itibarıyla, belirsizliğini korumaktadır. Zira darbe sonrası işbaşı yapan Adli Mansur başkanlığındaki geçici yönetimin dört ay içinde anayasa referandumu, 6 ay sonra ise parlamento seçimleri yapılmasını öngören "yol haritası"nın Mursi karşıtları tarafından dahi reddedildiği dikkate alınır, bundan sonraki sürecin de kolay olmayacağını tahmin etmek zor olmayacaktır. Nitekim, Mursi'nin devrilmesine öncülük eden Savunma Bakanı ve Genelkurmay Başkanı General el-Sisi'nin Başbakan Yardımcısı olarak görev alacağı yeni kabinede Müslüman Kardeşler'e mensup hiçbir bakanın yer almaması ve Müslüman Kardeşler'in yeni hükümeti gayrimeşru ilân etmesi, siyasî istikrarın tesis edilmesinin zor olacağına işaret etmektedir. Benzer şekilde, Mursi'nin görevine iade edilmesini talep eden Müslüman Kardeşler taraftarları darbe karşıtı gösteriler düzenlerken, Mursi muhaliflerinin Tahrir Meydanı'nda toplanmaya devam etmesi ve karşıt gruplar arasında çatışmaların yaşanması toplumsal kutuplaşmanın sürmekte olduğu şeklinde algılanmaktadır.

Dahası, askerî darbe sonrasında Müslüman Kardeşler Hareketi ile Hürriyet ve Adalet Partisi'nin pek çok orta ve üst düzey yetkilisinin tutuklanması ve mal varlıklarının dondurulması, Mursi'nin serbest bırakılarak görevine geri dönmesi taleplerinde bulunan darbe karşıtı gösterileri durdurmadığı gibi, tansiyon artarak devam etmiştir. Gerginliğin artmasında Genelkurmay Başkanı el-Sisi'nin 24 Temmuz'da halka sokağa çıkarak "terörle ve şiddetle mücadelede orduya desteklerini göstermeleri" çağrısında bulunmasının da payı olduğu olmuştur. El-Sisi'nin bu çağrısının ardından darbe karşıtlarına yönelik ordu destekli saldırıların arttığı, keskin nişancıların darbeyi protesto eden göstericilerin üzerine "öldürme kastıyla" ateş açtığı belirtilmektedir. Ayrıca, 2011 Devrimi esnasında Tahrir'deki demokrasi yanlılarına saldıran "baltacı terörü"nü bu kez darbe karşıtlarını hedef aldığı ve toplumun giderek kutuplaştığı görülmektedir.

Ordunun, Müslüman Kardeşler taraftarlarına karşı şiddetin dozunu artırması ve çok fazla sayıda can kaybının ardından, askerî darbeyi destekler mahiyette bir tavır alarak yaşananları "müdahale" olarak nitelendirmekle yetinen

ABD’den de bir tepki gelmiştir. ABD Dışişleri Bakanı, şiddeti kınayarak Mısırlı yetkililerden barışçı gösteri ve ifade özgürlüğüne saygı göstermelerini istemiştir. ABD Dışişleri Bakanı John Kerry gibi orantısız gücü kınayan diğer kişiler arasında Mursi’ye yapılan darbeyi destekleyen iki önde gelen Mısırlı isim de yer almıştır: Ülkenin en üst düzey dinî yetkilisi olarak tanımlanan El-Ezher Camisi’nin baş imamı soruşturma açılmasını istemiş; geçici hükümette cumhurbaşkanı yardımcısı olan Muhammed el-Baradei de aşırı güç kullanıldığını kabul etmiştir.

Ordu tarafından “millî güvenliğin sınırlarını ihlâl eden gösteriler” olarak nitelendirilen gösterilerde yüzlerce kişinin ölmesinin ardından ordunun yine “sert müdahalede” bulunacağını belirtmesine karşılık Müslüman Kardeşler, orduya meydan okumakta ve darbe karşıtı tavrını sürdürmektedir. Müslüman Kardeşler’in Sözcüsü Ahmet Arif, “*Davamız hak; şiddete teşvik edilmemize rağmen gösterilerimizin barışçıl özelliğini koruyacağız*” diyerek ordu destekli yeni hükümete tepkisini ortaya koymuştur (Anadolu Ajansı 2013).

Bu arada, 30 Temmuz’da Avrupa Birliği (AB) Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Catherine Ashton, gözetiminde tutulan Mursi ile iki saat süren bir görüşme yapmıştır. Görüşmede Ashton, Mursi’ye, protestoların sonlandırılması karşılığında, kendisinin ve Müslüman Kardeşler liderlerinin serbest bırakılacağı ve haklarındaki kovuşturmanın durdurulacağı yönünde bir teklif sunmuş; Mursi ise “Ben, tüm dünyanın ve Avrupa Birliği’nin takip ettiği şeffaf seçimler aracılığıyla halkım tarafından seçildim. Görevden uzaklaştırılmam da ancak demokratik yollarla ve halkın oyladığı anayasa uyarınca olabilir” diyerek sözkonusu teklifi reddetmiştir.

Sonuç

Tunus’un ardından bölge ülkelerine yayılan rejim karşıtı halk ayaklanmalarından belki de en önemlisi Mısır’da yaşanan olmuştur. 25 Ocak’ta gençlerin öncülüğünde başlayan ve tüm rejim karşıtlarını tek vücut hâlinde Mübarek karşısında ayaklanmaya iten gösterilerin arkasında yatan sebepler; 1980 yılından beri ülkede uygulanmakta olan olağanüstü hâl, ülkenin bir polis devleti hâline gelmesi, iktidara yakın olan çevrelerin alenî ve aşırı yolsuzlukları, ülkede baş gösteren yoksulluk ve işsizlik, barınma ve beslenme gibi doğal ihtiyaçlardan mahrumiyet, ifade ve düşünce hürriyeti önündeki engeller, her türlü sivil hareketin şiddetli baskılara maruz kalması, ABD çıkarları doğrultusunda tavır alınarak Ortadoğu coğrafyasındaki İsrail eksenli sorunlar karşısında suskun kalınması olarak özetlenebilir (Yıldırım ve Abdulcelil 2011, 5).

Özellikle ABD’nin 2000’lerdeki demokratik reform baskısıyla 2005 ve 2007’de bazı “kozmetik” anayasal reform adımları atan Mübarek’in, demok-

ratikleşme adı altında yaptığı anayasal değişiklikler siyasette çoğulculuğu sağlayamamış, çoğunluk tahakkümünü sona erdirmemiştir. Zira demokratikleşme yönünde bir adım atıldığında, bunun 2005'te Müslüman Kardeşler'in Halk Meclisi'nde 88 koltuk kazanması gibi rejim muhaliflerine fayda sağladığı görüldüğünde, geri atım atılarak iktidarın alternatifleri etkisizleştirilmiştir.

Yarım asırdır biriken ve giderek ağırlaşan sorunlar, Tunus'ta Bin Ali'nin ayaklanmalar sonrasında görevini bırakmasının verdiği cesaretle Mısır halkının da Mübarek karşısında ayaklanmasına sebep olmuştur. Mübarek'in içinden geldiği ve çok güvendiği silâhlı kuvvetlerin, halkın talepleri karşısında durmayarak rejim karşıtı bir tutum takınması neticesinde, Mübarek daha da zor duruma düşmüş, bazı tavizler vererek isyanı bastırmaya çalışmıştır. Ayaklanmalar geri dönülemez bir noktaya ulaşıldığında, Mısır ordusunun da baskısıyla Mübarek görevini bırakmak durumunda kalmıştır.

Halk isyanı ile otoritesi sarsılan, ordunun son hamlesiyle de yönetimden uzaklaştırılan Mübarek'in ardından, siyasî ve ekonomik alanda eskiden beri imtiyaz sahibi olmuş olan silâhlı kuvvetler ülkenin yönetimini üstlenmiştir. Derhâl anayasal değişiklikler için bir komisyon kuran SKYK, bu adımıyla Mübarek karşıtı protestolara katılan milyonlarca insanın beklediği yönde değişiklikleri hayata geçirerek Devrim'in nihai hedeflerine ulaşabileceğine dair ümit vermiştir. Ne var ki, 30 Mart 2011'de yayınladığı bildiriyle geçici bir anayasa ilân eden SKYK, zaman geçtikçe Devrim'i yolundan saptırabilecek uygulamalara imza atmıştır. "Diktatörden kurtulduk ama diktatörlükten değil" tarzı açıklamaların yaygınlaşmasının gösterdiği üzere, silâhlı kuvvetler de bir süre sonra eski rejimin devamı olarak algılanmaya başlamıştır.

Devrim sonrası geçiş sürecini iyi yönetemediği gibi tekeline aldığı yasama ve yürütme gücünü demokratik yollarla işbaşına gelen sivil yöneticilere devretmekte ayak direyen SKYK, Kasım 2011'e gelindiğinde hâlâ meydanlarda protesto gösterileri düzenleyen Mısırlıların başlıca hedefi hâline gelmiştir.

SKYK'nın "devrimi rotasından çıkardığı" eleştirilerinin yoğunlaştığı bir dönemde gerçekleştirilen parlamento seçimleri öncesinde Müslüman Kardeşler'in meydana protestolara dâhil olmadığı görülmüş, ordu ile arasında bir "gizli anlaşma" olduğu yönünde iddialar ortaya atılmıştır. Aslında Müslüman Kardeşler'in seçimde almayı beklediği iyi sonucu teminat altına almak için bu gösterilere katılmamış olabileceği düşünülebilirse de Mübarek karşıtı muhalefetin tek vücut olduğu görüntüsünün Devrim'den sonra bir yıl dahi geçmeden yara aldığı ortaya çıkmıştır.

Halkın ordu ile karşı karşıya kaldığı bir dönemde gerçekleştirilen ilk demokratik seçimlerle Halk Meclisi ve Şûra Konseyi oluşturulmuş, Devrim öncesinde yasaklı olan İslamî partiler parlamentoda ezici bir çoğunluğa erişmiş; önceki dönemin hâkim partisi UDP ise Devrim sonrasında kapatılmış olduğu

için yeni mecliste yer alamamıştır. Böylelikle, seçim sonuçları, Mısır'da ciddi bir değişim/dönüşüm yaşandığını somut bir şekilde ortaya koymuştur.

Demokrasinin önünün açılmasıyla Müslüman Kardeşler ile radikal bir İslam anlayışı olan Selefi grupların egemenliğinde bir parlamentonun oluşması ve bu iki kesimin çoğunluğunu oluşturduğu Anayasa Komisyonu'nun yeni anayasanın hazırlık sürecinde seküler kesimleri ve orduyu rahatsız eden tutumları, yargının yasama organına müdahalesine gerekçe teşkil etmiştir. Yargının Anayasa Komisyonunu askıya alma ve kısa süre önce seçimle oluşan Meclis'i feshetme gibi kararları, kurumlar arasında yetki ve sorumluluk çatışmasına sebep olmuştur. SKYK'nın da yetkilerini devretme konusundaki çekincesi nedeniyle bu kararların uygulanması konusunda yargıdan yana tavır almasıyla, ülke siyasetinin önde gelen aktörlerinden Müslüman Kardeşler bir tarafta, yargı ve fiilen yürütmeyi elinde tutan ordu diğer tarafta olmak üzere Mısır ikiye ayrılmıştır. Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ardından yürütmenin sivillere devredilecekken SKYK'nın geçici anayasaya yaptığı eklemelerle cumhurbaşkanının yetkilerini kısıtlaması da bu ayrışmanın bir tezahürüdür.

Haziran 2012'de Cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturan Mursi, yetkilerinin sınırlandırılmış olmasına çok tartışılan kararnameler yayınlarak cevap vermiştir. Göreve gelir gelmez ilân ettiği kararnamelerle, asker ve yargı bürokrasisinde değişikliklere giden Mursi, ordunun etkisini kısıtlamak ve yargı kararlarına itiraz etmek suretiyle elinden alınan yetkileri geri kazanmaya çalışmıştır. Özellikle 22 Kasım'da yayınladığı ve aldığı kararlara itiraz yolunu kapatan, yasama ve yürütme alanında kendisini hâkim konuma getiren bir kararname, Mursi ile muhalifleri arasındaki görüş ayrılığını körüklemiş ve kurumlar arasındaki çatışmayı şiddetlendirmiştir.

Yeni anayasa hazırlığı sürecinde, Hristiyan azınlık ve liberal/sol kesimlerin itirazına rağmen, Meclis'te çoğunluğu olan İslamcı partilerin istediği yönde düzenlemelerin yapılması, siyasî ve dinî temelde toplumsal kutuplaşmaya sebep olmuştur. Bu durum, yasama-yürütme-yargı arasındaki güç mücadelesiyle birleşince siyasî istikrar sağlanamamış ve dolayısıyla, acilen çözülmesi gereken sosyo-ekonomik sorunlar üzerinde yoğunlaşılması mümkün olmamıştır. Beklenen demokratikleşmenin gelmemesinin yanı sıra, bu süreç içerisinde ekonomik sorunların da derinleşmesiyle Mısır halkının devrimle yeşeren ümitleri örselenmiş, Mursi'nin görevindeki ilk yılının sonunda ortaya çıkan isyan hareketinin ardından gelen askerî darbeye de son bulmuştur.

Bazı Arap ülkeleri rejimlerinin darbeye sessiz kalmanın ötesinde maddî yardım yaparak destek vermesi, bu rejimlerin kendi ülkelerinde de benzer bir ayaklanmaya maruz kalabileceklerinden çekinmeleriyle açıklanabilir. Lâkin, "Arap Baharı" olarak adlandırılan süreç içerisinde halkın isyanına destek veren ve diktatörlerin devrilmesine destek olan Batılı ülkelerin, darbeye sessiz kalmaları, ancak başka sebeplerle açıklanabilmektedir. Genel kanaat, Batılı ülke-

lerin İslamcı bir iktidarın çıkarlarına ters düşen politikalar izlemesinden rahatsız olduğu yönündedir.

Mısır'da 25 Ocak 2011'de başlayan halk isyanının, en başta “özgürlük mücadelesi” olarak nitelendirilmesi; fakat zaman geçtikçe, ABD elçiliklerine saldırı, liberal/seküler kesimlere ve Hristiyanlara karşı yönelen şiddet, iktidara gelen Müslüman Kardeşler yönetiminin otoriter bir devlet kuracağına dair kaygılar gibi gerekçelerle “İslamcı grupların devleti ele geçirme mücadelesi” olarak algılanmaya başlanması,²⁷ Batı'nın darbeye sessiz kalmasının altında yatan sebeplerden biridir. Ayrıca, Libya ve Suriye başta olmak üzere, “Arap Baharı”nın yayıldığı diğer ülkelerde de demokratikleşme yönünde somut ve kalıcı adımların atılmaması bölgede “bahar değil kış yaşanıyor” algısını güçlendirmiştir. Dahası, Arap dünyasının en önemli ülkesi olarak görülen Mısır'ın “Arap Baharı” ile demokratikleşmesinin tüm bölgede bu yönde bir değişimi mümkün kılacağı, Mısır'da bu gerçekleşmezse de “Arap Baharı”nın sonunun geleceği iddiası (Traub 2011)dikkate değerdir.

Askerî darbeyle Mısır'ın ağır bir “darbe” aldığı, hatta “Arap Baharı”nın sonunun geldiği görünmektedir. Zira darbe sonrasında ordunun darbeyi protesto edenlere silâhla karşılık vermesi neticesinde binlerce kişinin ölmesi, Mübarek karşıtı gösterilerin müjdelediği demokratikleşme umutlarını kısa vadede tamamen bitirmiş, istikrarsızlığın ve belirsizliğin hâkim olacağı bir süreci başlatmıştır. Mübarek'in devrilmesiyle demokratikleşme yolunda bir yola girilmişse de askerî darbeye bu süreç sona ermiştir.

Kaynakça

Ackerman, Bruce. «Parliament to the Rescue.» *Foreign Policy* . 01 March 2011. http://www.foreignpolicy.com/articles/2011/03/01/parliament_to_the_rescue (Ağustos 01, 2013 tarihinde erişilmiştir).

Açıkalın, Serpil. “El-Baradai'nin Ardından Mısır Siyaseti.” *USAK Stratejik Gündem*. 16 Mart 2010. <http://www.usakgundem.com/yorum/309/el-baradai%E2%80%99nin-ard%C4%B1ndan-m%C4%B1s%C4%B1r-siyaseti.html> (Ağustos 01, 2013 tarihinde erişilmiştir).

Afdb. *The African Development Bank Group in North Africa - 2011*. Tunis: Af-

²⁷ Maryland Üniversitesi Enver Sedat Kürsüsü'nün Uluslararası Politika Yönelimleri Programı ile ortaklaşa yaptığı bir araştırma, Nisan 2011'de Amerikan kamuoyunun yüzde 45'inin “Arap Baharı” sürecini “özgürlük ve demokrasi arayışı” olarak değerlendirirken yüzde 15'inin “dinî grupların güç elde etme mücadelesi” olarak gördüğünü; Kasım 2012'ye gelindiğinde ise süreci “özgürlük ve demokrasi arayışı” olarak algılayanların yüzde 15'e gerilerken “dinî grupların güç elde etme mücadelesi” olarak görenlerin yüzde 38'e yükseldiğini ortaya koymuştur. Detaylar için bakınız: (Telhami ve Kull 2012).

- rican Development Bank (AfDB) Group, 2011.
- Ahl, Amira El. 'Firavun'un Mirası. 08 Haziran 2009. <http://tr.qantara.de/Firavunun-miras%C4%B1/14385c349/> (Nisan 25, 2013 tarihinde erişilmiştir).
- Alissa, Sufyan. *The Political Economy of Reform in Egypt: Understanding the Role of Institutions*. Carnegie Papers No.5, Middle East Center, Washington, D.C.: Carnegie Endowment for International Peace, 2007.
- Aljazeera (1). "Tahrir Square youth leader arrested in Cairo." *Aljazeera*. 10 May 2013. <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2013/05/2013510161914564495.html> (May 11, 2013 tarihinde erişilmiştir).
- Amanpour, Christiane. "Mubarak: "If I Resign Today There Will Be Chaos"." *ABC News*. 03 February 2011. <http://abcnews.go.com/International/egypt-abc-news-christiane-amanpour-exclusive-interview-president/story?id=12833673> (Ağustos 01, 2013 tarihinde erişilmiştir).
- Amnesty International. "Egypt: Proposed Constitutional Amendments Greatest Erosion of Human Rights in 26 Years." *Amnesty International Press Release*. 18 March 2007. <http://www.amnesty.org/en/library/asset/MDE12/008/2007/en/c8ee06dc-d3a5-11dd-a329-2f46302a8cc6/mde120082007en.html> (Ağust 01, 2013 tarihinde erişilmiştir).
- Ayhan, Veysel, ve Nazlı Ayhan. *Mısır Devriminin Ayak Sesleri: Bir Devrin Sonu Mu?* Rapor, ORSAM, Ankara: ORSAM, 2011.
- BBC Türkçe. "Eylül Olmaz, Mübarek Hemen Gitmeli." 02 Şubat 2011. http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2011/02/110202_mubarak_reactions.shtml (Ağustos 01, 2013 tarihinde erişilmiştir).
- . "Masadaki Müzakereler Meydanlardakileri Tatmin Etmedi." 07 Şubat 2011. http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2011/02/110207_egypt_obama.shtml (Ağustos 01, 2013 tarihinde erişilmiştir).
- . "Mısır'da Ekmek İsyanı." 12 April 2008. http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2008/04/080412_egypt.shtml (May 8, 2013 tarihinde erişilmiştir).
- . "Mübarek Konuştu: Eylül'e Kadar Devam." 10 Şubat 2011. http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2011/02/110210_mubarek_update_2.shtml (Ağustos 01, 2013 tarihinde erişilmiştir).
- Bernard-Maugiron, Nathalie. "The 2007 Constitutional Amendments in Egypt, and Their Implications on the Balance of Power." *Arab Law Quarterly* (Brill), no. 22 (2008): 397-417.
- Blaydes, Lisa. *Elections and Distributive Politics in Mubarak's Egypt*. New York : Cambridge University Press, 2010.
- . "Who Votes in Authoritarian Elections and Why? Determinants of Voter Turnout in Contemporary Egypt." *Annual Meeting of the American Political Science Association*. Philadelphia PA., 2006.
- Bowen, Jeremy. "Mısır yeni çatışmalara gebe." *BBC Türkçe*. 28 Kasım 2011. http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2011/11/111128_egypt_analysis.shtml (Ağustos 02, 2013 tarihinde erişilmiştir).
- Bölme, Selin M., Müjge Küçükkeleş, Ufuk Ulutaş, Taha Özhan, Nuh Yılmaz, ve

- Yılmaz Ensaroğlu. *25 Ocak'tan Yeni Anayasa'ya: Mısır'da Dönüşümün Anatomisi*. Ankara: Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA), 2011.
- Brown, Nathan J., ve Michele Dunne. "Egypt's Draft Constitutional Amendments Answer Some Questions and Raise Others." *Carnegie Middle East Center*. 01 March 2011. <http://www.carnegie-mec.org/publications/?fa=42817#> (Ağustos 01, 2013 tarihinde erişilmiştir).
- Brown, Nathan J., ve Michele Dunne. *Egypt's Controversial Constitutional Amendments*. Commentary, Washington D.C.: Carnegie Endowment for International Peace, 2007.
- Brumberg, Daniel. *Liberalization versus Democracy: Understanding Arap Political Reform*. Working Paper, Democracy and Rule of Law Project, Carnegie Endowment for International Peace, Washington D.C. : Carnegie Endowment for International Peace, 2003.
- Byman, Daniel L. *Democracy in Egypt: What Are the Risks to the United States?* 9 February 2011. www.brookings.edu/research/opinions/2011/02/09-egypt-democracy-byman (March 22, 2013 tarihinde erişilmiştir).
- Carnegie . "The April 6 Youth Movement." *Carnegie Endowment for International Peace*. 2010. <http://egyptelections.carnegieendowment.org/2010/09/22/the-april-6-youth-movement> (Ağustos 01, 2013 tarihinde erişilmiştir).
- Carnegie. "Representation Egypt's People's Assembly: 1976-2010." *Guide to Egypt's Transition*. Carnegie Endowment for International Peace. tarih yok. http://egyptelections.carnegieendowment.org/wp-content/themes/sandbox/swf/partyRep_en.htm (Ağustos 01, 2013 tarihinde erişilmiştir).
- CNN. "Mohamed ElBaradei: 'Egypt will explode'." 11 February 2011. <http://edition.cnn.com/2011/WORLD/africa/02/10/egypt.protests.reax/index.html> (Ağustos 11, 2013 tarihinde erişilmiştir).
- . "Opposition Stifled in Egyptian Elections." *CNN World News*. 20 November 1995. http://edition.cnn.com/WORLD/9511/egypt_elections/ (May 30, 2013 tarihinde erişilmiştir).
- Cook, Steven. "Egypt's Identity Crisis." *Council on Foreign Affairs*. 19 September 2011. http://www.foreignpolicy.com/articles/2011/09/19/egypts_identity_crisis (Ağustos 01, 2013 tarihinde erişilmiştir).
- . "Egypt's Referandum: Nervous Steps Forward." *Council on Foreign Relations*. 21 March 2011. <http://www.cfr.org/egypt/egypts-referendum-nervous-steps-forward/p24452> (Ağustos 01, 2013 tarihinde erişilmiştir).
- CrethiPlethi. "Egypt Army Council Communiqué No.5." *CrethiPlethi.com*. 13 February 2011. <http://www.crethiplethi.com/egypt-army-council-communicue-no-5/the-middle-east/2011/> (Ağustos 01, 2013 tarihinde erişilmiştir).
- Economist. *Reform to Preserve: Democracy Takes A Battering in a Constitutional Referendum*. 29 March 2007. <http://www.economist.com/node/8934761> (Ağustos 01, 2013 tarihinde erişilmiştir).

- . *Rushed Constitutional Change Betrays Official Unease*. 26 March 2007. <http://www.economist.com/node/8912832> (Ağustos 01, 2013 tarihinde erişilmiştir).
- Eleiba, Ahmed. "Army May Have Taken Over Power In Egypt." *AhramOnline*. 10 February 2011. <http://english.ahram.org.eg/NewsContent/1/0/5368/Egypt/Army-may-have-taken-over-power-in-Egypt.aspx> (Ağustos 01, 2013 tarihinde erişilmiştir).
- Fahim, Kareem. "In Upheaval for Egypt, Morsi Forces Out Military Chiefs." *New York Times*. 13 August 2012. http://www.nytimes.com/2012/08/13/world/middleeast/egyptian-leader-ousts-military-chiefs.html?_r=4&ref=global-home& (Ağustos 02, 2013 tarihinde erişilmiştir).
- Hamid, Shadi. "After Tunisia: Obama's Impossible Dilemma in Egypt." *The Atlantic*. 25 January 2011. <http://www.theatlantic.com/international/archive/2011/01/after-tunisia-obamas-impossible-dilemma-in-egypt/70123/> (Nisan 01, 2013 tarihinde erişilmiştir).
- Hamid, Shadi. "Beyond Guns and Butter: A US-Egyptian Relationship for a Democratic Era." Middle East Memo, Saban Center for Middle East Policy, Brookings Institution, 2012.
- Hamid, Shadi. "Egypt: The Prize." *The Arab Awakening: America and the Transformation of the Middle East* içinde, düzenleyen Kenneth M. Pollack et.al, 102-110. Washington D.C.: Brookings Institution Press, 2011.
- Hamzawy, Amr. *Opposition in Egypt*. Policy Outlook, Democracy and Rule of Law Project, Washington D.C. : Carnegie Endowment for International Peace, 2005.
- Harnisch, Chris, ve Quinn Mechem. "Democratic Ideology in Islamist Opposition? The Muslim Brotherhood's 'Civil State'." *Middle Eastern Studies* (Routledge) 45, no. 2 (March 2009): 189-205.
- Hill, Evan. "Egypt army to 'use force to clear protesters'." *AlJazeera*. 10 April 2011. <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2011/04/20114921821599558.html> (Ağustos 01, 2013 tarihinde erişilmiştir).
- Human Rights Watch. "Egypt: Retry or Free 12,000 After Unfair Military Trials." *Human Rights Watch News*. 10 September 2011. <http://www.hrw.org/news/2011/09/10/egypt-retry-or-free-12000-after-unfair-military-trials> (Ağustos 01, 2013 tarihinde erişilmiştir).
- ICG. *Egypt's Muslim Brothers: Confrontation Or Integration?* Middle East/North Africa Report No:76, Cairo/Brussels: International Crisis Group, 2008.
- . *Popular Protest In North Africa And The Middle East (I): Egypt Victorious?* Middle East/North Africa Report, International Crises Group, Cairo/Brussels: International Crises Group, 2011.
- . *Reforming Egypt: In Search of a Strategy*. Reprt No:46, Middle East/North Africa, International Crisis Group, International Crisis Group, 2005.
- IMF. *World Economic Outlook : A Survey By The Staff Of The International Monetary Fund*. World Economic and Financial Surveys, International

- Monetary Fund, Washington, DC: International Monetary Fund, 2013.
- Indyk, Martin S. "Prospects for Democracy in Egypt." Foreign Policy Trip Reports, Brookings Institution, Washington D.C., 2012.
- IPU . "Elections Held in 1990." *Inter Parliamentary Union*. 1990. http://www.ipu.org/parline-e/reports/arc/2097_90.htm (May 30, 2013 tarihinde erişilmiştir).
- . "Elections Held in 1995." *Inter Parliamenraty Union*. 1995. http://www.ipu.org/parline-e/reports/arc/2097_95.htm (May 30, 2013 tarihinde erişilmiştir).
- . "Egypt 1979 Elections." *Inter Parliamentary Union*. 1979. http://www.ipu.org/parline-e/reports/arc/EGYPT_1979_E.PDF (May 30, 2013 tarihinde erişilmiştir).
- . "Egypt 1984 Elections." *Inter Parliamentary Union*. 1984. http://www.ipu.org/parline-e/reports/arc/EGYPT_1984_E.PDF (May 30, 2013 tarihinde erişilmiştir).
- . "Elections Held in 2000." *Inter Parliamentary Union*. 2000. http://www.ipu.org/parline-e/reports/arc/2097_00.htm (May 30, 2013 tarihinde erişilmiştir).
- . "Egypt 1987 Elections." *Inter Parliamentary Union*. 1987. http://www.ipu.org/parline-e/reports/arc/EGYPT_1987_E.PDF (May 30, 2013 tarihinde erişilmiştir).
- . "Inter Parliamentary Union." *Majlis Ash-Shura (Shoura Assembly) Last Election*. 2012. http://www.ipu.org/parline-e/reports/2374_E.htm (Ağustos 02, 2013 tarihinde erişilmiştir).
- . "Majlis Al-Chaab (People's Assembly) Last Elections." *Inter Parliamentary Union*. 2012. http://www.ipu.org/parline-e/reports/2097_E.htm (Ağustos 02, 2013 tarihinde erişilmiştir).
- Jehl, Douglas. "Egypt Lengthens Military Court Docket in Advance of Elections." *New York Times*. 29 October 1995. <http://www.nytimes.com/1995/10/29/world/egypt-lengthens-military-court-docket-in-advance-of-elections.html> (Ağustos 01, 2013 tarihinde erişilmiştir).
- Kalabalik, Abdullah Aydoğan. *Mısır'da Değişim Süreci ve Anayasa Arayışı*. SETA Analiz, Ankara: SETA, 2013.
- Kleber, Viktoria. "Egypt's Protesters Ready for the Next Revolution." *Qantara*. 25 January 2011. <http://en.qantara.de/Egypt-Protectors-Ready-for-the-Next-Revolution/18380c19097i1p1405/index.html> (Nisan 02, 2013 tarihinde erişilmiştir).
- Leiken, Robert S., ve Steren Brooke. "The Moderate Muslim Brotherhood." *Foreign Affairs* (Council on Foreign Relations) 86, no. 2 (Mar-Apr 2007): 107-121.
- McCormick, Ty. "Down with Mubarak, Long Live Mubarakism?" *Foreign Policy*. 27 September 2011. http://www.foreignpolicy.com/articles/2011/09/27/down_with_mubarak_long_live_mubarakism?page=0,1 (Ağustos 01, 2013 tarihinde erişilmiştir).
- Mert, Nuray. "Mısır'da Vekaleten Devrim." *Milliyet*, 31 Ocak 2011.

- Milliyet. ““Müslüman Kardeşler Tatmin Olmadı.” 6 Şubat 2011. <http://www.milliyet.com.tr/musulman-kardesler-tatmin-olmadi/dunya/sondakika/06.02.2011/1348943/default.htm> (Ağustos 01, 2013 tarihinde erişilmiştir).
- Moore, Barrington. *Injustice: The Social Bases of Obedience and Revolt*. New York: M. E. Sharpe , 1978.
- Moustafa, Tamir. *Drafting Egypt's Constitution: Can A New Legal Framework Revive A Flawed Transition?* Paper Series No.1, Brookings Doha Center- Stanford Project On Arab Transitions, Brookings Institution, 2012.
- NBC. “Egyptian Leader Orders Election Amendment.” *NBC World News*. 26 February 2005. http://www.nbcnews.com/id/7034848/ns/world%20news/#.UgQ_u29-KUB0k (Ağustos 01, 2013 tarihinde erişilmiştir).
- Ntvmsnbc. “2 Milyon Kişi Sokakta.” *Ntvmsnbc*. 01 Şubat 2011. <http://www.ntvmsnbc.com/id/25177552/> (Ağustos 01, 2013 tarihinde erişilmiştir).
- . “ABD, Mübarek’in Üstünü Çizdi.” 01 Şubat 2011. <http://www.ntvmsnbc.com/id/25177915/> (Ağustos 01, 2013 tarihinde erişilmiştir).
- . “Obama: “Mübarek Fırsatı Kullanamadı.” 11 Şubat 2011. <http://www.ntvmsnbc.com/id/25181377/> (Ağustos 01, 2013 tarihinde erişilmiştir).
- Ottaway, Marina, ve Amr Hamzawy. *Protest Movements and Political Change in the Arab World*. Policy Outlook, Carnegie Middle East Program, Carnegie Endowment for International Peace, 2011.
- Özkan, Mehmet. “Egypt’s Foreign Policy under Mohamed Morsi.” *Ortadoğu Analiz* (ORSAM) 5, no. 51 (Mart 2013): 10-18.
- PBS. “April 6 Youth Movement.” *PBS Frontline*. 22 February 2011. <http://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/revolution-in-cairo/inside-april6-movement/> (May 27, 2013 tarihinde erişilmiştir).
- Ross, Brian, ve Matthew Cole. “Egypt: The Face That Launched A Revolution.” *ABC News*. 04 February 2011. <http://abcnews.go.com/Blotter/egypt-face-launched-revolution/story?id=12841488&page=1> (May 07, 2013 tarihinde erişilmiştir).
- Sharp, Jeremy M. “Egypt: Background and U.S. Relations.” Middle Eastern Affairs, Congressional Research Services, Washington D.C., 2009.
- Socolovsky, Jerome. “Egyptian VP Holds Unprecedented Talks with Muslim Brotherhood.” *VOA News*. 05 February 2011. <http://www.voanews.com/content/muslim-brotherhood-to-begin-talks-with-egyptian-vp-suleiman-115397984/134598.html> (Ağustos 01, 2013 tarihinde erişilmiştir).
- Stepan, Alfred, ve Juan J. Linz. “Democratization Theory and the “Arab Spring”.” *Journal of Democracy* 24, no. 2 (April 2013): 15-30.
- Tanrıverdi, Nebahat. “Mısır’da Çalkantılı Cuma.” *ORSAM Dış Politika Analizleri*. 28 Ocak 2011. <http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=1456> (Ağustos 01, 2013 tarihinde erişilmiştir).
- Telhami, Shibley, ve Steven Kull. “Americans on the Middle East: A Study of American Public Opinion.” Poll Report, Anwar Sedat Chair, University

- of Maryland, 2012.
- Thabet, Hala G. "Egyptian Parliamentary Elections: Between Democratisation and Autocracy." *Africa Development* (Council for the Development of Social Science Research in Africa) 31, no. 3 (2006): 11-24.
- Transparency International. "Corruption Perceptions Index 2011." *Transparency International*. 2011. <http://www.transparency.org/cpi2011/results> (Ağustos 01, 2013 tarihinde erişilmiştir).
- Traub, James. "Is There A Light at the end of Eygpt's Tunnel? ." *Foreign Policy*. 23 September 2011. http://www.foreignpolicy.com/articles/2011/09/23/the_storm_before_the_calm (Ağustos 02, 2013 tarihinde erişilmiştir).
- Watt, Nicholas. "David Cameron arrives in Egypt to meet military rulers." *The Guardian*. 21 Febraury 2011. http://www.theguardian.com/politics/2011/feb/21/david-cameron-visits-egypt?CMP=twf_fd (Ağustos 01, 2013 tarihinde erişilmiştir).
- Yıldırım, Ramazan, ve Tarik Abdulcelil. *Mısır Siyasi Haritası*. Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı , Ankara: SETA, 2011.
- Zahid, Mohammed, ve Michael Medley. "Muslim Brotherhood in Egypt & Sudan." *Review of African Political Economy* (Routledge) 33, no. 110 (2006): 693-708.
- Zollner, Barbara H.E. *The Muslim Brotherhood: Hasan al-Hudaybi and Ideology*. New York, NY: Routledge, 2009.